

Caert Thresoor

De wereldkaart
van Gerard Mercator

De Werkgroep voor
de Geschiedenis
van de Kartografie

Een Nederlandse
gedenksteen in
Zuid-Afrikaanse bodem

2012 31

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- 3 Sjoerd de Meer
De Atlas van de Wereld: De wereldkaart van Gerard Mercator uit 1569 in atlasvorm
- 10 Paul van den Brink
De Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (1959-1966)
- 16 Roger Stewart
'n Nederlandse reliëf in die Suid-Afrikaanse bodem: Van Plettenberg se Bakken in die Karoo
- 23 **Varia**
- 26 **Kaartcollecties in Nederland**
- 28 **Bespreking**
- 30 **Literatuur**

Afbeelding omslag:

Het middengedeelte van de Atlantische Oceaan. Blad 7 uit de 'Atlas van de Wereld' (collectie Maritiem Museum Rotterdam, inventarisnummer Atlas 51).

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenesstichting

Redactie

Dr Henk Deys, Capt. Hans Kok, drs Sjoerd de Meer, prof. dr F.J. Ormel, drs Martijn Storms, Gijs Boink, Erik Walsmit, drs Marleen Smit.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen).

Internet

<http://www.caert-thresoor.nl> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs).

Secretariaat

G.G.J. Boink, p/a Nationaal Archief, Postbus 90520, 2595 LN Den Haag.
E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenesstichting

Secr.: J.D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse
ABN Amro te Lisse - rek.nr.: 53.33.43.798

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 27,00;
België € 30,00; Europa (zonder België) € 36,00; buiten Europa € 40,00.
Losse nummers € 8,00.

Betaling EU-landen middels bankoverschrijving.

Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard.

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl
Postbank 5253901, IBAN: NL02PSTB 0005253901, SWIFT/BIC: PSTBNL21

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag.

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

De redactie dankt
de onderstaande

Vrienden van Caert-Thresoor

M. Ostermann, Monnickendam

H. Kok, Lisse

A. de Zeeuw, Zutphen

D. de Pagter, Telluride, USA

Peter van der Krogt, Delft

Bubb Kuyper Auctions, Haarlem, www.bubbkuyper.com

Leen Helmink, Amersfoort, www.helmink.com

Iris Antique Globes and Maps and Restoration-Workshop
Paul Peters, Eerbeek, www.irisglobes.nl

Steeff Lemmers, Lisse

H.J. Verhoeff, Wassenaar

Brepels Publishers, Turnhout

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

Op 5 maart 1512 werd in het Vlaamse Rupelmonde het zesde kind van Hubert en Emerentia de Cremere geboren. Ze noemden hem Gerard. Wij kennen hem beter onder zijn Latijnse naam Gerardus Mercator.¹ Niemand zal in 1512 hebben voorzien dat hij later tot één van de belangrijkste geleerden uit de zestiende eeuw zou worden gerekend en dat nog in 2012 het eeuwfeest van zijn geboorte wordt gevierd. Evenals in 1994 (toen werd herdacht dat Mercator 400 jaar geleden was gestorven), zullen er dit jaar publicaties aan hem worden gewijd en zullen rondom hem congressen en tentoonstellingen worden georganiseerd.

In België is 2012 tot Mercatorjaar uitgeroepen. Het Kultur und Stadthistorisches Museum in Duisburg richt zijn 'Mercator-schatkamer' opnieuw in. In Rotterdam is in het Maritiem Museum de tentoonstelling 'Recht zo die gaat: varen op de kaart van Mercator' te zien. Sinds 1932 wordt daar het enige in Nederlands bezit zijnde exemplaar van de wereldkaart van Gerard Mercator uit 1569 (in atlasvorm) bewaard.² Een detail uit deze kaart, het middengedeelte van de Atlantische Oceaan, siert dit jaar de omslag van Caert-Thresoor.

De wereldkaart uit 1569

De meerbladige wandkaarten uit de zestiende en zeventiende eeuw waren bedoeld om indruk te maken op de bezoeker. Het formaat en de pracht van de kaart en de overvloed aan geografische en andere gegevens daarop hielpen daaraan mee. Bovendien kon het kunstenaarschap van de kartograaf de toeschouwer niet onberoerd laten.³

Drs S. de Meer (1958) is als conservator kartografie werkzaam bij het Maritiem Museum Rotterdam.

1. Portret van Gerard Mercator door Frans Hogenberg, 1576 (collectie Maritiem Museum Rotterdam, inventarisnummer P128).

Een voorbeeld van een zestiende-eeuwse kaart waar deze elementen tezamen komen, is de wereldkaart die Gerard Mercator in augustus 1569 publiceerde en die de titel draagt: *Nova et aucta Terrae descriptio ad usum navigationis emendatè accomodata* (Nieuwe en verbeterde kaart van de wereld geschikt voor de zeevaart). De kaart heeft een formaat van 123 x 202 cm en is gegraveerd op 18 bladen. Rondom is een sierrand aangebracht. Afgezien van de kleine dubbelhartvormige wereldkaart uit 1538, is het de enige wereldkaart die door Mercator werd vervaardigd.

In de zestiende eeuw werd een wandkaart in de regel aan een hooggeplaatst persoon opgedragen wiens invloed

voor de kaartenmaker van belang was of dat nog kon zijn. Mercator vormde geen uitzondering. Zijn wandkaart van Europa uit 1554 droeg hij bijvoorbeeld op aan Antoine Perrenot de Granvelle (1517-1586), één van de belangrijkste adviseurs van Philips II. De wereldkaart uit 1569 werd door Mercator aan zijn landsheer opgedragen: Willem de Rijke, hertog van Gulik, Kleef en Berg, graaf van de Mark, heer van Ravenstein. In 1552 was Mercator met zijn gezin vanuit Vlaanderen naar Duisburg in het hertogdom Gulik, Kleef en Berg vertrokken. Mogelijkerwijs had hij zich daar gevestigd in de hoop op een professorschap aan de daar op te richten Universiteit, maar zeker ook vanwege het aldaar in vergelijking met Vlaanderen meer tole-

2. Cartouche met opdracht aan Willem de Rijke, hertog van Gulik, Kleef en Berg, Blad 2 uit *Atlas van de Wereld* (collectie Maritiem Museum Rotterdam, inventarisnummer Atlas 51).

3. Facsimile van de wereldkaart door Gerard Mercator uit 1569, tot 1945 berustende in de stadsbibliotheek van Breslau /Wrocław en sindsdien verloren (collectie Maritiem Museum Rotterdam, inventarisnummer K3981).

rante religieuze klimaat. In 1563 werd Mercator benoemd tot kosmograaf van de hertog en hield hij zich ondermeer bezig met de kartering van Lotharingen. Linksboven in de kaart is een uitbundig cartouche aangebracht waarin Gerard Mercator zijn kaart aan Willem de Rijke opdraagt. Boven de tekst met de opdracht zien we in een wolkenpartij twee uit de kluiten gewassen engeltjes die onder het familiewapen van de hertog zweven. Uit het familiewapen rijst 'Justicia' op, de personificatie van de Rechtvaardigheid met het zwaard waaraan een weegschaal hangt in de rechterhand. Aan weerszijden van haar, zittend op een wolk, zien we links 'Pax' of Vrede met de mirretak in haar hand, en rechts 'Pietas' of Vroomheid. Zij torst een omgekeerde hoorn des overvloed ten teken dat zij geen rekening houdt met aardse rijkdommen. Op haar hoofd heeft zij (evenals overigens ook de engelen) een vlam die de in liefde voor God ontvlammende geest symboliseert. Mercator eert zijn landsheer als de rechtvaardige, vredelievende en vrome landsheer. Om dit extra kracht bij te zetten, wordt dit in het gedicht bij de cartouche nog eens in

tekst uitgelegd en onderstreept. Mercator dankt zijn roem als kartograaf naast zijn 'Atlas' die in 1595 verscheen, vooral aan de wereldkaart uit 1569. Dit is niet zozeer vanwege vernieuwingen in het kaartbeeld. Mercator bracht in geografisch opzicht geen belangrijke verbeteringen aan ten opzichte van eerdere wereldkaarten, zoals die van Abraham Ortelius uit 1564. Hij noemt de belangrijkste ontdekkingsreizen, zoals die van Columbus, Magellaan en Cabot. De klassieke auteurs, waaronder vooral Claudius Ptolemaeus, beschouwt hij als zijn belangrijkste bronnen, aangevuld door enkele middeleeuwse auteurs, met name Marco Polo. Hij geeft zeemonsters weer die de oceanen onveilig maken. Kannibalen laat hij wonen in het zuidelijk deel van Zuid-Amerika en de legendarische priester Johannes moet in Afrika worden gezocht. In wetenschappelijk opzicht was Mercators wereldkaart wel vernieuwend. Hij stelde een kaart samen die aldus de titel geschikt was voor de zeevaart: 'ad usum navigantium'. In de zestiende eeuw vonden belangrijke ontwikkelingen plaats op het gebied van de zeevaart-

kunde. Met de opkomst van de reizen over de oceanen naar Amerika en Azië was de vraag hoe je de weg op zee vindt, nijpend geworden. Varende langs de kust wist een schipper met behulp van een kaart en een beschrijving van de kust, aangevuld door eigen ervaring, redelijk nauwkeurig waar hij was. Midden op zee had een schipper nauwelijks een oriëntatiepunt. Portugese en Spaanse geleerden onderkenden dit probleem als eersten. Voor een exacte plaatsbepaling waren instrumenten nodig die de breedte en de lengte konden bepalen. Instrumenten werden ontwikkeld, zoals het quadrant, de graadstok en het astrolabium waarmee een schipper vrij nauwkeurig zijn breedte kon vinden. Voor de lengtebepaling werden verschillende oplossingen aangedragen die geen van alle uitkomst boden. Zoals bekend werd pas in de achttiende eeuw een definitieve oplossing voor het probleem van de lengtebepaling gevonden.⁴ Als zestiende-eeuws geleerde was ook Mercator geïnteresseerd in de navigatieproblemen van de schipper op open zee. In 1541 had hij zijn aardglobe op de markt gebracht die hij als eerste

Van zijn wereldkaart uit 1569 werden door Mercator meer dan 300 exemplaren gedrukt.⁶ Zij vonden vermoedelijk vooral hun weg naar de paleizen van de adel en clerus. Slechts in één geval behoorde de kaart ook tot de inventaris van een schip. Martin Frobisher (ca. 1535-1594) had in

1576 de kaart aan boord tijdens zijn reis ter ontdekking van een Noordwestelijke doorvaart. Vermoedelijk gebruikte hij de kaart uitsluitend voor de geografische informatie.⁷ Mercators wereldkaart was vanwege het formaat niet geschikt voor de dagelijkse navigatiedoeleinden.

De Atlas van de Wereld

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwam de historische kartografie in een groeiende belangstelling te staan. Kaarten werden herontdekt. Ook Mercators wereldkaart uit 1569

Indeling van de Atlas van de Wereld

Blad 1	Het titelblad
Blad 2	De opdracht aan Willem, hertog van Gulik, Kleef en Berg
Blad 3	'Inspectori Salutem': gegroet zij de kijker [tekst]
Blad 4	Het noordelijk deel van de Atlantische Oceaan
Blad 5	Het middengedeelte van de Atlantische Oceaan
Blad 6	Het oostelijk gedeelte van Noord-Amerika
Blad 7	Het zuidelijk gedeelte van de Atlantische Oceaan
Blad 8	Het noordelijk gedeelte van de Stille Zuidzee
Blad 9	Het zuidelijk gedeelte van Zuid-Amerika
Blad 10	Europa
Blad 11	Afrika
Blad 12	Het noordelijk gedeelte van Azië
Blad 13	Het zuidelijk gedeelte van Azië
Blad 14	De Ganges en het 'Gouden Eiland' [tekst]
Blad 15	Het Organum Directorium [tekst]
Blad 16	Het Organum Directorium, het Zuidland en het zuidelijk deel van Indonesië
Blad 17	Het Noordpoolgebied
Blad 18	Het zuidelijk gedeelte van Zuid-Amerika met de Atlantische Oceaan en de Stille Zuidzee.

werd teruggevonden. Aanvankelijk was er slechts één exemplaar van bekend. Het bevindt zich in de Bibliothèque Nationale in Parijs en is afkomstig van de Duitse hoogleraar Julius Heinrich Klaproth (1783-1835). Deze werkte vanaf 1815 in Parijs en bezat een kaartenverzameling van ca. 400 kaarten.⁸ Eind negentiende eeuw kwamen nog drie andere exemplaren aan het licht, één in de stadsbibliotheek van Breslau, het tegenwoordige Wrocław (nu verloren), een ander in de universiteitsbibliotheek van Basel en één in de bibliotheek van de graaf von Mirbach te Harff bij Keulen.⁹ Een ogenschijnlijk onbekend exemplaar dook in 1932 op bij een veilinghuis in het Zwitserse Luzern. In de veilingcatalogus stond met veel trots vermeld dat 'Ihre entdeckung gehört zu den aufsehererregendsten auf dem Gebiete der Kartographie; Ganz vollständig und ausgezeichnet erhalten, stellt diese Karte das interessanteste Stück auf kartographischem Gebiet dar, das in den letzten Jahren in den Handel ist gekommen.' De kaart bestond uit 18 bladen en was gebonden in een zwarte band. De

veilinghouder hoopte op een opbrengst van 15.000 Zwitserse Franken (vergelijkbare koopkracht van ca. 63.000 euro in 2010). Tijdens de veiling bleef de kaart onverkocht, maar na afloop wist J.W. van Nouhuys, directeur van het toenmalige Maritiem Museum 'Prins Hendrik' (nu Maritiem Museum Rotterdam) na enige onderhandelingen de kaart voor 6.000 Zwitserse Franken oftewel 3.000 gulden te verwerven. Tegenwoordig lijkt een bedrag van 3.000 gulden en zelfs de omgerekende koopkracht van 25.000 euro in 2010 weinig. Maar veel meer dan 3.000 gulden had Van Nouhuys ook niet. Hij bracht het met moeite bij elkaar. Uit het budget van het museum kon hij 1000 gulden halen. De overige 2.000 gulden werden uiteindelijk elk voor de helft gefinancierd door de Rotterdamse Erasmusstichting en Willem Anton Engelbrecht, verzamelaar en mecenas van het museum.

Van Nouhuys wist te achterhalen dat de door hem verworven kaart het exemplaar van de graaf von Mirbach uit Harff was. Volgens de toenmalige Nederlandse deskundige bij uitstek op historisch-kartografisch gebied, Frederik Casparus Wieder, was het exemplaar dat door het Museum was aangekocht een verknipt exemplaar. Daarin had hij ongelijk. Inderdaad was iemand met een schaar aan de gang geweest, maar dit was wel met beleid en overleg gedaan. Wat daardoor was ontstaan was, zoals Van Nouhuys het zag, een prototype van een zeeatlas door Gerard Mercator zelf samengesteld. Van Nouhuys viel ook het ex-libris op dat zich voorin de atlas bevond. Het was het eigendomsmerk van Carl Otto Ludwig Theobald von und zu Gymnich (1715-1785). Wie, zoals Van Nouhuys, de literatuur over Mercator kende, wist dat Mercator nauwe contacten had onderhouden met Werner von Gymnich, een voorvader van de bovengenoemde Von Gymnich. Van Nouhuys durfde de gevolgtrekking aan om te veronderstellen dat Mercator de in de band ingebonden kaart speciaal voor Von Gymnich had vervaardigd.¹⁰ Afgezien van een artikel in het jaarverslag van het Museum, schreef Van Nouhuys slechts één artikel over de *Atlas van de Wereld*, zoals deze tegenwoordig wordt genoemd. Het verscheen in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (9 augustus 1932), een geëigend publicatiemiddel voor Van Nouhuys. Daarnaast hield hij nog enkele lezingen, ondermeer in Duisburg. Een meer uitgebreide beschrij-

ving van de kaart volgde pas in 1961 als onderdeel van de facsimile-uitgave die door Bert van 't Hoff werd bezorgd en onlangs verscheen een nieuwe facsimile van de atlas, nu voor het eerst in kleur.¹¹

De samenstelling van de atlas

In de atlas komen drie kaarten voor van Zuid-Amerika (blad 7, 9 en 18) die elkaar sterk overlappen. Van Nouhuys kwam op basis hiervan al tot de conclusie dat iemand (i.e. Mercator zelf) minimaal drie exemplaren van de wereldkaart gebruikt moest hebben om de atlas samen te stellen. De atlas begint met een titelblad. De titel is boven uit de wereldkaart geknipt, het impressum is rechtsonder uit de kaart geknipt. Beide zijn vervolgens op een nieuw blad opgeplakt. Dan volgt de opdracht waarbij ook geknipt en geplakt is (blad 2). Feitelijk is het de titelprent. Daarna vinden we de opdracht aan de 'kijker' (blad 3). Hierna volgen vier kaarten van de Atlantische Oceaan (bladen 4-7) en twee kaarten van de Stille Zuidzee (bladen 8 en 9). Vervolgens komen de continenten aan bod, Europa, Afrika en Azië (bladen 10-13). De atlas besluit met een tekst over de Ganges en het 'Gouden [Schier]Eiland' (blad 14), een uitleg en afbeelding van de koerswijzer (het *Organum Directorium* bladen 15-16), een blad met een gedeelte van het Zuidland en één van de Noordpool (bladen 16-17). Het laatste blad is een kaart van het zuidelijk deel van Zuid-Amerika (blad 18).

De Atlas van Europa

De verwerving van de *Atlas van de Wereld* door het Maritiem Museum is een prachtig verhaal. Maar ook bijzonder is de ontdekking van de *Atlas van Europa*, het broertje of zusje van de *Atlas van de Wereld*. In 1967 kocht de Amsterdamse onderwijzer Thomas Varekamp (1920-1990) in België een band met kaarten van Europa door Mercator en Ortelius. Hij wist dat hij iets bijzonder in zijn bezit had en toonde het aan mevrouw Van Overeem, directeur van het Maritiem Museum in Rotterdam. Ook zij zag het belang ervan in en wilde het graag van hem kopen. Varekamp wilde echter geen prijs noemen en uiteindelijk vond hij een andere koper.¹² In 1979 werd de atlas in Engeland geveild en verkocht aan een particulier. In 1997 wist de British Library de atlas te verwerven. Tussen

de *Atlas van de Wereld* en de *Atlas van Europa* zijn enkele opvallende overeenkomsten. Ook ten behoeve van het samenstellen van deze atlas is er geknipt en geplakt: ondermeer uit kaarten van Mercator, namelijk de wandkaart van Europa, de kaart van Engeland en de wereldkaart uit 1569. Bovendien is het zeer waarschijnlijk dat ook deze atlas in bezit is geweest van Werner von Gymnich.¹³

De overeenkomsten tussen beide atlasen leiden tot de vraag naar de relatie tussen Werner von Gymnich en Mercator. Zij kenden elkaar goed, zoals bijvoorbeeld blijkt uit een brief van Mercator aan Von Gymnich uit 1578 waarin Mercator hem diens Ptolemaeus-uitgave als geschenk aanbiedt en hem om kaarten van ondermeer Italië vraagt.¹⁴ Werner von Gymnich was een belangrijk ambtenaar aan het hof van hertog Willem de Rijke, namelijk diens hofmaarschalk. In 1571 werd hij belast met de taak om de jonge kroonprins Karl Friedrich en zijn leraar Stephanus Pighius (1520-1604) op een reis naar Italië te begeleiden. Via Wenen waar het gezelschap enkele jaren bleef, werd in 1574 Rome bereikt. Daar stierf Karl Friedrich von Kleef in februari 1575 op 20-jarige leeftijd aan kinderpokken.¹⁵

Besluit

De *Atlas van de Wereld* is de parel van de kartografische collectie van het Maritiem Museum Rotterdam. Een open vraag blijft waarom Mercator de *Atlas van de Wereld* vervaardigde. Heeft hij de bedoeling gehad om deze uiteindelijk commercieel uit te geven? Of waren de *Atlas van de Wereld* en de *Atlas van Europa* bedoeld voor het onderwijs van de kroonprins Karl Friedrich en kwamen ze na diens dood in bezit van Werner von Gymnich? Ook al denken wij in dit 'Mercatorjaar' (bijna) alles te weten over Mercator en zijn oeuvre, het blijft wat dit betreft helaas nog altijd bij speculeren.

Literatuur

- Barber, Peter en Tom Harper. 2010. *Magnificent Maps: Power, Propaganda and Art*. Londen.
- Crone, Ernst. 1962. De kaart van Mercator en haar ontvangst bij de zeevaart. In: *De Zee (Bijzonder nummer)*.
- Davids, C.A. 1986. *Zeewezen en Wetenschap*. Amsterdam / Dieren.

- Hayes, Derek. 2006. *Historical Atlas of Canada*. Vancouver.
- Hoff, B. van 't. 1961. *Gerard Mercator's map of the World (1569) in the form of an atlas in the Maritiem Museum 'Prins Hendrik' at Rotterdam*. Rotterdam, 's-Gravenhage.
- Horst, Thomas. 2011. *De wereld in kaart Gerard Mercator en de eerste wereldatlas*. München, Brussel.
- Krogt, P.C.J. van der. 1997. *Koeman's Atlantes neerlandici, Vol. 1: The folio atlases published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and their successors*. 't Goy-Houten.
- Krücken, Wilhelm en Joseph Milz. 1994. *Weltkarte ad usum navigantium, Duisburg 1569: verkleinert reproduziert nach dem Originaldruck der Universitätsbibliothek zu Basel*. Duisburg.
- Laureys, Marc. 2000. Theory and practice of the journey to Italy in the 16th century: Stephanus Pighius 'Hercules Prodicius'. In: Dirk Sacré and Gilbert Tournoy, *Myricae: essays on Neo-Latin literature in memory of Jozef IJsewijn*. Leuven. 269-302.
- Meer, Sjoerd de. 2005. De begeerde kaart van Mercator. In: Leo Akveld (red.), *Koersvast: vijf eeuwen navigatie op zee*. Zaltbommel. 32-45.
- Meer, Sjoerd de. 2011. *De Atlas van de Wereld. De wereldkaart van Gerard Mercator (1569)*. Zutphen.
- Monmonier, Mark. 2004. *Rhumb lines and map wars: a social history of the Mercator projection*. Chicago.
- Voet, L. 1962. Les relations commerciales entre Gérard Mercator et la Maison Plantinienne à Anvers. In: *Duisburger Forschungen*. 217-218.
- Walravens, Hartmut. 2006. Julius Klaproth. His Life and Works with Special Emphasis on Japan. In: *Japonica Humboldtiana*. 10, 177-191.
- Watelet, Marcel (ed.). 1994. *Gerardus Mercator Rupelmundanus*. Brussel.
- Watelet, Marcel. 1994. *Gerardi Mercatoris Atlas Europae: een facsimile-uitgave van kaarten van Gerard Mercator uit de Atlas van Europa, ca. 1570-1572*. Antwerpen.

Noten

1. Zie voor een bondige biografie Horst 2011, 46-99.
2. Inventarisnummer Atlas 51.
3. Zie over de functie van wandkaarten Barber en Harper 2010, 9-25.
4. Zie voor een algemene inleiding Davids 1986.
5. Een loxodroom is in de navigatie een lijn die met alle meridianen een gelijke hoek maakt.
6. Voet 1962, 214.
7. Hayes 2006, 35.
8. Walravens 2006, 184.

9. Krücken en Milz 1994, 7-8.
10. De Meer 2005, 32-45; ibidem 2010, 6-7. Het dossier betreffende de verwerving wordt in de collectie van het Maritiem Museum Rotterdam bewaard onder inventarisnummers H2115 en H410.
11. Van 't Hoff 1961; De Meer 2011.
12. Het dossier betreffende de mislukte verwerving van de 'Atlas van Europa' bevindt zich in het collectiearchief van het Maritiem Museum Rotterdam.
13. Watelet 1998, 7.
14. De brief berust tegenwoordig in de Universiteitsbibliotheek van Basel. Voor 1932 bevond deze zich, evenals de *Atlas van de Wereld* in het kasteel te Harff. Van Nouhuys probeerde in 1932 -tevergeefs- de brief aan te kopen.
15. Laureys 2000, 272-274.

Summary

The 'Atlas of the world': the world map of Gerard Mercator (1569) in the form of an atlas / Sjoerd de Meer

In 2012 the 500th birthday of Gerard Mercator (†1594) will be commemorated. Mercator is known mostly because of his posthumous world atlas of 1595 and his world map of 1569. The world map, *Nova et aucta orbis terrae descriptio ad usum navigantium emendatè accommodata*, is famous as being the first map in which the Mercator projection was used. The Mercator projection enabled navigators to plot a course on a map as a straight line. One of the three copies of this world map still in existence is, since 1932, in the possession of the Maritime Museum in Rotterdam. It is a world map in the form of an atlas and is known as the 'Atlas of the World'. It was composed probably as an atlas by Gerard Mercator himself. In 1967 the 'Atlas of Europe' was discovered. It is the twin brother or sister of the 'Atlas of the World' and also probably composed by Mercator. Nowadays it belongs to the British Library. Both the 'Atlas of the World' and the 'Atlas of Europe' were once in the possession of Werner von Gymnich, marshall of the court of Duke William of Cleve. It is not known why Mercator made both atlases. It is possible that they were used for the education of the Crown Prince of Cleve and, after his early death, became part of Werner von Gymnich's Library.

In 2009 vierde de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie, naar eigen zeggen, haar vijfde lustrum.¹ Want het was in 1984 geweest dat de werkgroep een aanvang nam met het organiseren van studiedagen. Die aanname is echter niet juist; de werkgroep vierde in 2009 namelijk niet haar vijfde, maar liefst haar tiende lustrum. Op 20 juni 2009 was het vijftig jaar geleden dat de oudste historisch-kartografische werkgroep in de wereld tijdens een bijeenkomst in het Maritiem Museum Prins Hendrik (MMPH) werd opgericht.

In dit artikel wil ik, met gebruikmaking van het over de jaren 1959-1966 gefragmenteerd bewaard gebleven archief van de werkgroep, ingaan op de voorgeschiedenis en de eerste jaren van de werkgroep, de periode waarin zij onder leiding stond van haar oprichter, enige erelid en zelfs erevoorzitter Bert van 't Hoff (1900-1979). Het artikel wordt besloten met een lijst van de lezingen die gedurende dit tijdsbestek vanwege de werkgroep werden verzorgd.² Die opkomst aan het einde van de vijftiger jaren van de vorige eeuw was geheel in lijn met de mondiale ontplooiing van de kartografie als een zelfstandige geografische discipline. Heel anders dan vandaag de dag – waarin de historische kartografie in Nederland door een eenzijdige onderzoekagenda geheel is losgeweekt van haar equivalente moderne tegenhanger en de geografie in het bijzonder – voelden modern- en historisch kartografen zich in die tijd sterk met elkaar verwant. De institutionalisering van de wetenschappelijke kartografie die in 1956 was ingezet – en die leidde tot de vestiging van een vakgroep Kartografie aan de Universiteit Utrecht – legde daar-

De Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie (1959-1966)

van getuigenis af, maar evenzeer ook van het besef dat de grondleggende wetenschappelijke, technische en historische componenten van die traditie onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Voorgeschiedenis

De voorgeschiedenis van de werkgroep gaat in die zin ook verder in de tijd terug. Hoewel er uit de zeventiende en achttiende eeuw verschillende voorbeelden zijn van brontechnisch en interpretatief historisch-kartografisch onderzoek, werd het vak eerst vanaf het midden van de negentiende eeuw op de kaart gezet. In Nederland speelde het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG) in die ontwikkeling een bindende rol.³ Dat de eerste beginselen van de historische kartografie juist daar lagen, was niet zonder reden. Kort nadat de Nederlandse regering aan het begin van de jaren zeventig van de negentiende eeuw besloten had om het enorme Nederlandse koloniale rijk voor particulier en commercieel initiatief open te stellen, was het KNAG naar voren getreden met als belangrijkste doelstelling om dat grotendeels nog onbekende Oost- en West-Indische bezit wetenschappelijk te verkennen en te ontsluiten. Het ging daarbij niet om de exploratie alleen, maar meer nog om de bestudering van de natuurlijke infrastructuur, de geografische verspreiding van producten, handelsbelangen en handelsbehoeften die het terrein geschikt moesten maken voor succesvolle industriële en commerciële investeringen. Omdat de topografische en kartografische grondslag voor die exploratie echter onvolledig en onsamenhangend was, rekende het KNAG het zich tot zijn belangrijkste taak om in de behoefte aan

nieuwe kaarten en landbeschrijvingen te voorzien die via het *Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap* (TAG) en afzonderlijke monografieën integraal moesten worden verspreid.

'Oude' kaarten speelden in die exploratieve dadendrang een wezenlijke rol, niet enkel omdat ze een reservoir aan topografische gegevens aanreikten waaruit voor het ontwerp, de opmaak en de bladvulling van nieuwe kaarten kon worden geput, maar evenzeer omdat deze oude kaartbeelden bij ontstentenis van eigentijds materiaal zeer geschikt waren voor het onderbouwen van geopolitieke overtuigingen en staatkundige claims. Oude kaarten werden door het KNAG op verschillende manieren in die aardrijkskundige propagandamachine gebruikt. Vier grote initiatieven illustreren dat. In de eerste plaats was dat de opbouw van een formidabele bibliotheek en kaartenverzameling die tot op de dag van vandaag in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam worden bewaard. Zo lang het KNAG nog niet kon wijzen op de praktische resultaten van eigen kartografische werkzaamheid, wierp het zich krachtig op als erfopvolger van de Nederlandse kartografen en ontdekkingsreizigers die in voorgaande eeuwen zo'n beslissend stempel op de ontwikkeling van de aardrijkskunde en haar kartografie hadden gelegd. Het streven daarbij was – zo bleek uit verschillende bijdragen aan talrijke binnen- en buitenlandse tentoonstellingen – om het historisch-kartografische erfgoed in een modern politiek, economisch en maatschappelijk perspectief te plaatsen, waarbij de continuïteit van de onderliggende topografische en thematische tradities in hun wederzijdse betrekking steeds krachtig werd benadrukt.

In de tweede plaats werden historisch-kartografische documenten gebruikt

Dr. P.P.W.J. van den Brink is universitair docent aan de Universiteit Utrecht en archivaris van het KNAG.

KARTOGRAFISCHE SECTIE VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSE
AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP

Werkgroep voor de Geschiedenis der Kartografie

De 1110, 19 december 1962
Park Arenberg 91

CONVOCATIE

voor een vergadering, te houden op vrijdag 11 januari
1963 in het Maritiem Museum 'Prins Hendrik', Bergen,
s Jacobplein 1, Rotterdam. Aanvang 14.00 uur

1. Opening en mededelingen
2. Voordracht door Mr. R. van 't Hoff over de
Postkaart en de kaart van de Vaak van Rotter-
dam tot in het met beschreven steden en
plaatsen (beide 1661) van de Rotterdamse
postmeester Jan. Wessing
3. Rondvraag
4. Sluiting
5. Besluit van de Voorzitter-tentoonstelling in het
Maritiem Museum 'Prins Hendrik'

Mr. R. van 't Hoff, voorzitter
Dr. L. O. Knaap, secretaris

voor het actief onderbouwen van Nederlandse geopolitieke claims in Nederlands-Indië, in Afrika, maar vooral in het Noordpoolgebied: Nova Zembla, Spitsbergen en Jan Mayen. Die aanspraken waren gefundeerd op de vroegere aanwezigheid van de Nederlandse ontdekkingsreizigers en walvisvaarders in dat gebied en waarvan de vele toponiemen in het Arctische gebied nog steeds getuigen. Ter onderbouwing van die vorderingen werden verschillende nota's opgesteld, waarin de Nederlandse rechten onder verwijzing naar talrijke kaarten werden onderbouwd.

De belangrijkste naam die met die actieve geopolitieke propaganda verbonden was, was die van de antiquaar, archivaris, verzamelaar en kaarthistoricus Frederik Casparus Wieder (1874-1943). Toen na de Eerste Wereldoorlog in de Volkenbond de soevereiniteit van de Spitsbergen-Archipel ter sprake was gekomen, stelde hij op verzoek van het KNAG zijn *The Dutch discovery and mapping of Spitsbergen, 1596-1829* samen, waarin de Nederlandse aanspraken op de archipel werden onderbouwd. Deze studie werd daarna door de Nederlandse regering onder buitenlandse diplomaten verspreid *'ten einde ben in de gelegenheid te stellen, kennis te nemen van het aandeel, dat de Hollanders gehad hebben in de ontdekking en verkenning van de Spitsbergen-archipel'*.⁴ De historische aanspraken op Jan Mayeneiland werden door het

Genootschap nu niet eens met kaarten onderbouwd maar, misschien nog krachtiger, door het plaatsen – in 1930 – van een monument ter herinnering aan Outgert Jacobszoon van Grootebroek en zes andere Nederlandse zeelieden die daar in 1634 bij een experimentele overwintering om het leven waren gekomen. In de derde plaats bracht het KNAG de oude kartografie onder de aandacht door de uitgave van meerdere boeken. De eerste in die reeks was de in 1899 verschenen studie van Jan Ernst Heeres (1858-1932) over de historisch-kartografische neerslag van de Nederlandse ontdekkingsreizen naar Australië. De kartobiografische benadering van dat onderwerp werd enkele jaren later verder ontwikkeld door de Nederlandse mijnningénieur Abendanon die in het derde deel van zijn vierdelige studie naar de geologische en mijnbouwkundige ontwikkeling van Celebes, de kartografische geschiedenis van het eiland bibliografisch ontleedde. Op voorstel van Abendanon werd daarna Wieder uitgenodigd om, tegen bezoldiging, gedurende een periode van zes jaar de wetenschappelijke studie van oude kaarten op professionele leest te schoeien, in de vorm van een bibliografisch georiënteerde overzichtsstudie van de belangrijkste Nederlandse kaartwerken uit de zeventiende en achttiende eeuw. Als tegenprestatie verplichtte Wieder zich om een 'catalogus van oud-Nederlandse atlanten en kaarten' samen te stellen. Die catalogus kwam

1. Convocatie voor de vergadering op 11 januari 1963 in het Maritiem Museum 'Prins Hendrik' te Rotterdam.

er uiteindelijk niet, maar vanaf 1925 volgde wel het eerste deel van Wieders *Monumenta cartographica* die kan worden opgevat als een van de steunpilaren voor de ontwikkeling van de historische kartografie nadien. Tot 1933 verschenen van deze studie vijf grote delen.

Het historisch-kartografische werk dat Wieder in opdracht van het KNAG verrichtte, werd na de Tweede Wereldoorlog opgepakt door de rijksarchivaris en historisch cartograaf Bert van 't Hoff. Al tijdens de oorlogsjaren had Van 't Hoff naam gemaakt met zijn indrukwekkende facsimile-uitgave van de provinciekaarten van Jacob van Deventer, een studie die de opmaat vormde voor een biografie over het leven en werk van Van Deventer die in 1953 werd uitgebracht. Vanaf 1953 hield Van 't Hoff zich namens het Genootschap ook bezig met de reproductie van de manuscriptkaarten van Christiaan 'sGrooten, een project waarvan het resultaat door financiële tegenslag eerst in mei 1962 kon worden gepresenteerd. Het Genootschap had zich op dat moment al verzekerd van de steun van de jonge kartograaf Cornelis Koeman (1918-2006). Behalve dat deze de kwaliteit van de kaarten in het tijdschrift van het Genootschap inhoudelijk verbeterde, verzorgde hij onder auspiciën van het Genootschap twee historisch-kartografische werken. In 1952 was dat een facsimile-uitgave van de achttiende-eeuwse Nederlandse kartografie van de Kaapkolonie, in 1961 gevolgd door zijn *Handleiding voor de studie van topografische kaarten van Nederland, 1750-1850* waarin hij een onderzoeksagenda voor de studie van de institutionele kartografie van Nederland ontvouwdie die aan actualiteit nog steeds niets verloren heeft.

De vierde bijdrage van het Genootschap aan de beoefening van de historische kartografie was misschien wel de belangrijkste, namelijk de samenstelling van een eerste geschiedenis van de Nederlandse kartografie. Het was tijdens de Tweede Wereldoorlog immers dat S.J. Fockema Andreae (1904-1968) en Van 't Hoff op het verzoek van het Genootschap de basis legden voor een *'boek over de geschiedenis van de Nederlandse cartografie om en langs die manier zoiets als een nationaal monument te scheppen'*.⁵ En een nationaal monument is hun onovertroffen *Geschiedenis der kartografie van Nederland van den Romeinschen Tijd tot het midden der 19de eeuw* uit 1947 ook zeker geworden.

De Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

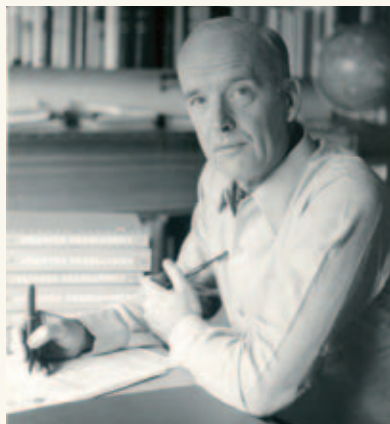
De inrichting van een eigen werkgroep voor de geschiedenis van de kartografie was de vijfde en laatste historisch-kartografische manifestatie van het Genootschap, zij het dat de instelling daarvan eerst mogelijk werd

toen een groep jonge kartografen onder leiding van Fer Ormeling (1912-2002) op 13 september 1958 de Kartografische Sectie van het KNAG had opgericht. De werkgroep op haar beurt werd op 20 juni 1959 in het leven geroepen tijdens een studiedag in het MMPH te Rotterdam. De werkgroep was een initiatief van Van 't Hoff die het bestuur van de Kartografische Sectie er van wist te overtuigen dat er niet alleen bij de leden van de Sectie maar ook bij velen daarbuiten belangstelling voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de kartografie bestond.⁶ In antwoord daarop vroeg het bestuur van de Sectie bij monde van haar secretaris Koeman, Van 't Hoff om een lijst met namen en adressen van in de geschiedenis van de kartografie geïnteresseerde personen. Via het secretariaat werd aan deze personen een bericht van instelling en een programma van uitgangspunten gestuurd, met daaraan gekoppeld het verzoek om door toetreding als lid van de Kartografische Sectie aan de activiteiten van de werkgroep deel te willen nemen.⁷

In eerste instantie richtte de werkgroep zich op mensen die beroepsmatig met oude kaarten omgingen, vooral archivariissen en kaartbeheerders, maar daarnaast ook aan verzamelaars en liefhebbers. Ook enkele buitenlanders werden aangeschreven, en ook dit leidde tot enkele aanmeldingen, onder andere van A. de Smedt, het hoofd van de afdeling Kaarten en Plans van de Koninklijke Bibliotheek van België, de Duitse kaarthistoricus Arend Wilhelm Lang (1909-1981) en zijn Oostenrijkse collega Franz Grenacher (1900-1977). Van 't Hoff had Grenacher, de beheerder van een fraaie bibliotheek op het gebied van de historische kartografie, tijdens een vakantie toevallig in Basel ontmoet, tijdens welke gelegenheid Grenacher erg

2. Bert van 't Hoff en Cor Koeman, voortrekkers van de werkgroep.

geïnteresseerd bleek in het initiatief tot de stichting van de werkgroep. Het leek Van 't Hoff nuttig om hem op de hoogte te houden van de activiteiten van de werkgroep: *"Misschien volgt bij ons in Zwitserland na"*.⁸

De werkgroep stelde zich voor een centrum te vormen waar de wetenschappelijke activiteit op het gebied van de historische kartografie mede in verenigingsverband beoefend wordt. Deze uitgangspunten werden verwoord in een convocatie waarin belangstellenden werden uitgenodigd om deel te nemen aan de stichtingsbijeenkomst in het MMPH. De werkgroep wilde zich bezighouden met het samenstellen van literatuurlijsten en bibliografieën van kaarten en atlassen, als ook van een gids voor de Nederlandse kaartencollecties. Voorts wilde men de uitwisseling van gegevens aanmoedigen en de instelling van een Nederlands Bureau voor topografische informatie bevorderen – een soort tegenhanger van het Bureau voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde (het huidige Meertens

Instituut), waartoe het Aardrijkskundig Genootschap in de jaren dertig mede de aanstoot had gegeven.⁹

Deskundigheidsbevordering en een onderzoeksagenda

Hoewel de oprichtingsvergadering in Rotterdam en de daarop volgende bijeenkomsten in Den Haag bij Rijkswaterstaat, op het Geografisch Instituut van de Universiteit Utrecht, het Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof' en het Rijksarchief Groningen veel belangstellenden trokken, nam de animo gaandeweg af. Dat lag niet aan de inhoud en actualiteit van de bijeenkomsten; die werden steeds grondig door Van 't Hoff en Koeman voorbereid waarbij de aan de orde zijnde thema's met uitvoerige literatuurlijsten werden ondersteund. Ook werd gekozen voor een ruime cesuur waardoor niet enkel de geijkte Gouden Eeuw, maar evenzeer kartografische onderwerpen uit de achttiende, negentiende en zelfs twintigste eeuw ter discussie werden gesteld. Veel zwaarder woog dat de deelname aan de werkgroep belast was met het verplichte lidmaatschap van de Sectie Kartografie. Dit weerhield veel belangstellenden, vooral uit de hoek van de humaniora, ervan om deel te nemen aan de activiteiten. Dit zo zijnde, was het de taak van de werkgroep om er voor te zorgen *"dat de programma's voldoende bieden om onze mensen te trekken"*.¹⁰

Om het enthousiasme opnieuw aan te wakkeren, namen Van 't Hoff en Koeman nieuwe initiatieven. Allereerst werd besloten om de toegang tot de werkgroep voor iedereen open te stellen. Tegen betaling van een klein lidmaatschapsbedrag ontvingen de leden van de werkgroep vanaf nu vier maal per jaar ook het publicatieorgaan van de Sectie, 'Kartografie'. Om de historisch-kartografische artikelen daarbij scherper van de 'moderne' bijdragen te onderscheiden, stelden Van 't Hoff en Koeman voor om deze artikelen te verzamelen onder een rubriek 'Mededelingen van de Werkgroep van de geschiedenis van de kartografie van de Kartografische Sectie van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap', en te voorzien van een volgnummer. "Wij vormen aldus dan een serie", opperde Van 't Hoff aan Koeman. "De leden van de werkgroep ... krijgen aldus een aardige verzameling, die beter

KARTOGRAFISCHE SECTIE VAN HET KON. NED.
AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP

Re Bill, 24 mei 1964
 Erik Arendse 7.

Verkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

Uitsluiting tot het bijbrengen van een vergoeding van de vergoeding op vrijdag 16 juni a.s. in Café Restaurant "Den Hout", Herengasthuisweg 11-13, Den Haag.

RESULTS

14.20 m.p. 1. Speeding

2. De samenstelling van kaarten in Nederlandse musea, archieven en bibliotheken
  3. Repertorium van alle topografische kaarten van Nederland
  4. Bespreking van een aanwijzingreeks voor de koninklijke van een bibliografie van Nederlandse atlasen, uitgegeven vóór 1880.
Mede in verband met het realiseren van aleraten, zie de bijlage door Dr. C. Baars en vervat in de afspeelstukken 2, 3 en 4 onder de betreffende van kaartverzamelingen voldoende uitge-
nodigd, kan en discussie te willen doen.
  5. Korte inleiding, te worden door Van der A. van 't Hart over
"De kaartverzameling van het Koninkrijk Nijmegen".
- d. herontwerp

23.50 uur v. Bezocht aan het 419-nummer bij Keizerhof, Loozenburg 7, Den Haag
(5 minuten van het restaurant Den Haag).
Bezichtiging van een landbouw-illing van kaartjes uit het bezit
van het 419-nummer bij Keizerhof.

17.00 per 8. Existing

Mr. D. von Hoff

Ir. U. Keenan

KARTOGRAFISCH SECTIE VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDS
AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP

Werkgroep voor de Geschiedenis der Kartografie

De Edit. 19 oktober 1998.
Joris Arents 7)

Conferentie voor het congresbureau, te houden op 16 november 1961 in het
Bijzondere Hof in de voormalige Gringron, St. Jansstraat 2, Groningen.

LEI

- [illegible]

Dr. J. van 't Hof, voorz.
Dr. G. Koops, wett.

3. Convocatie voor de bijeenkomst in mei 1961, met Koeman's onderzoeksanzet.

4. Convocatie voor de bijeenkomst in Groningen in oktober 1961.

bewaard wordt als een serie dan als losse stukken". Om onduidelijke redenen wilde de redactie van van het TAG in die opzet niet mee gaan.

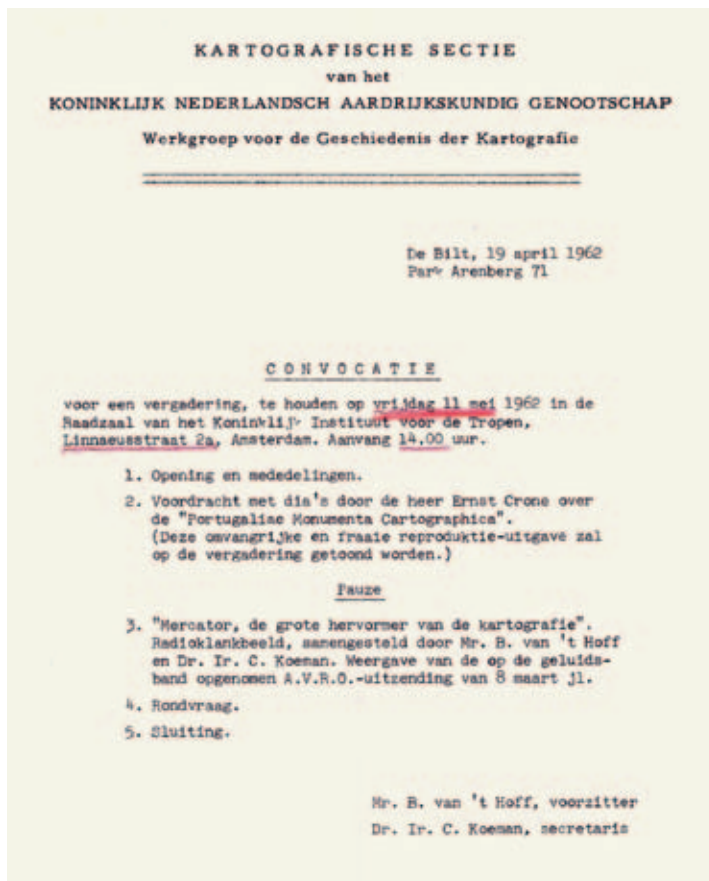
Dan werd besloten de bijeenkomsten enkel nog in de Randstad te organiseren omdat daar het overgrote deel van de leden van het KNAG, de Sectie Kartografie en de Werkgroep woonachtig was. Een verdere, en ook belangrijke maatregel – belangrijk omdat er een principe werd ingezet dat tot de dag van vandaag wordt nagevolgd – was dat de studiedagen voortaan werden gecombineerd met bezoeken aan kaartenverzamelingen. Behalve de lezingen, die een vast onderdeel van het programma vormden, werden de deelnemers daarbij getraind in de praktische, bibliografische en ook brontechnische omgang met historisch kaartmateriaal. In dat verband was de Werkgroep ook nauw betrokken bij de organisatie van enkele historische kaarttentoonstellingen: bijvoorbeeld in 1960 'Nederlandse overheidskartografie 1700-1850' ter gelegenheid van het vierde lustrum van het Landmeetkundig Gezelschap 'Snellius', en in 1965 bij de viering van het 100-jarig bestaan van de Waterstaatskaart. Ook was de werk-

groep, zij het van terzijde, betrokken bij de organisatie en inrichting van een grote kartografische overzichtstentoonstelling die in 1967 ter gelegenheid van het congres van de International Cartographic Association in Amsterdam werd gehouden.¹¹

Tenslotte zette de Werkgroep meer vaart achter de realisering van een pretentieuze onderzoeksagenda die, liefst binnen een collectief verband, zou moeten worden gerealiseerd. Een onderwerp dat daar prominent op voor kwam, was de samenstelling van een kartobibliografie van Nederlandse atlassen. Het idee daarvoor, dat in een ver verleden al eens door F.C. Wieder was geopperd, kwam van Koeman. In de lente van 1961 had hij een gesprek gehad met de antiquaar en uitgever Nico Israel (1919-2002) waarin deze zijn medewerking had toegezegd bij het samenstellen van een nieuwe bibliografie van Nederlandse reisbeschrijvingen, naar het voorbeeld van de beroemde 'Mémoire bibliographique sur les journaux des navigateurs néerlandais' van Pieter Anton Tiele (1834-1889) uit 1867. Het eerste deel van die bibliografie zou een bibliografie van Nederlandse atlassen moeten zijn, een project dat

Koeman met steun van studenten wilde realiseren. Via de Werkgroep wilde hij kaartbeheerders van de Nederlandse kaartenverzamelingen bewegen om alle atlanten uit de bibliotheken in Utrecht te deponeren.¹² Hoe hij zich dat voorstelde, zette hij op 16 juni 1961 uiteen in zijn lezing *'Een werkprogramma voor de samenstelling van een bibliografie van Nederlandse atlanten vóór 1880'*.¹³ De uitkomst van zijn initiatief is algemeen bekend.¹⁴

Andere, niet minder relevante projecten, vooral in de zin dat ze tot doel hadden om een betere infrastructuur voor het vakgebied te realiseren, waren de samenstelling van een gids voor Nederlandse kaartenverzamelingen en een repertorium van Nederlandse kaartmakers en landmeters. Ook hier nam Koeman het voortouw, wat resulteerde in een eerste, provisorische, lijst die hij in 1961 in zijn proefschrift 'Collections of maps and atlases in the Netherlands: their history and present state' publiceerde.¹⁵ Het duurde overigens tot 1980 eer Annemieke van Slobbe, een leerling van Koeman, in samenwerking met de Nederlandse Vereniging voor Kartografie, een definitieve opgave van

5. Ook in 1962 werd Mercator herdacht, hier in Amsterdam bij het KIT.

groep in het midden van de jaren zeventig zachtjes in, om in 1984, een kleine tiental jaren, later weer tot leven te worden gewekt.

Wanneer we de eerste jaren van de werkgroep voor de geschiedenis van de kartografie overzien, is het tegengesteld zo dat haar succes en, zeker ook haar zwakte, sterk afhankelijk was van de persoonlijke inzet en kennis van haar beide oprichters, Bert van 't Hoff en Cornelis Koeman. Hoezeer die expertise ook vandaag de dag doorwerkt, blijkt wel uit het feit dat de opdrachten die zij beiden aan het eind van de jaren vijftig van de vorige eeuw voor het vakgebied formuleerden, de nationale historisch-kartografische agenda nog steeds grotendeels beheersen. Al met al was dat een ruim palet aan initiatieven die alle tot doel hadden om de praktische beoefening van de historische kartografie te stimuleren en tegelijkertijd een basis te leggen waarop wetenschappelijke studie kon worden gefundeerd.

Noten

Nederlandse kaartenverzamelingen realiseerde.¹⁶ Het repertorium van kaartmakers en landmeters had een even lange adem. Dat project werd in 1959 door Van 't Hoff en Koeman opgedragen aan P.S. Teeling, een landmeter van het kadaster en een vaste deelnemer van de bijeenkomsten van de werkgroep. Met een waar engelengeduld depouilleerde Teeling vele honderden, door Van 't Hoff ter beschikking gestelde archiefinventarissen op vermeldingen van kaartmakers en landmeters. De uitkomsten van dat scrupuleuze werk publiceerde hij in 1981 en 1984 in twee afzonderlijke lijsten.¹⁷ Een laatste onderzoekvoornemen was de facsimilering van de 'beste en algemene kaarten onzer gewesten en delen daarvan vóór 1795'. Het idee voor dat onderwerp werd de werkgroep aangedragen door de Britse kaarthistoricus Raleigh Ashlin Skelton (1906-1970), destijds secretaris van de eerder dat jaar in Lissabon gevormde 'Commissao de Estudos de Coordenacao dos Centros de Cartografia Antiga'. In een kort memorandum stelde Skelton de werkgroep voor om de zorg voor Nederlandse kaartcollecties te coördineren, richtlijnen te ontwikkelen voor kaartbeheerders en een programma op te stellen voor het facsimileren van de belangrijkste Nederlandse topografische kaarten uit

de achttiende en negentiende eeuw.¹⁸ En ook hier oogstte de werkgroep belangrijke resultaten, al moet daar meteen bij worden gezegd dat die enkel tot uitdrukking kwamen in het individuele werk van Van 't Hoff, Koeman en ook Fockema Andreae die altijd nauw bij de werkzaamheid van de werkgroep betrokken zijn geweest.

Besluit

Na 1966 hield de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie niet op te bestaan, maar uit de jaarverslagen die Chiel Willems voor de Kartografische Sectie van het KNAG maakte, wordt wel duidelijk dat ze vanaf het midden van de jaren zeventig zelfs een sluimerend bestaan leed. De redenen voor die teruggang lagen op het persoonlijke vlak. Eerst openbaarde zich bij Van 't Hoff een ziekte die het hem op den duur fysiek onmogelijk maakte een rol op de voorgrond te blijven spelen. Anderzijds kreeg Koeman na zijn benoeming in 1968 tot hoogleraar in de kartografie, een dermate zware onderzoeks- en onderwijsagenda toebedeeld, dat ook hij zijn werkzaamheden voor de werkgroep moest terugdraaien. Omdat het de werkgroep vooral op hun beider inzet dreef sliep de

1. Vgl. de oude website van de werkgroep waarop een overzicht van de gehouden studiedagen en de daar verzorgde lezingen te vinden is: <http://geoinformatie.hosting.indicia.nl>.
2. Het werkgroeparchief vormt een afgezonderd deel van het Archief van Bert van 't Hoff dat door de auteur is toegevoegd aan het archief van het KNAG, zoals dat bij de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht wordt bewaard (KNAG-GEO). Deze stukken kunnen via de auteur geraadpleegd worden.
3. Voor een breder perspectief op de betekenis van het KNAG op de ontwikkeling van de geografie en cartografie in Nederland vooral: P. van den Brink. Dienstbare Kaarten: Een cartografische geschiedenis van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap en het Tijdschrift, 1873-1966. - Houten-'t Goy, Hes & De Graaf Publishers, 2010.
4. Utrechts Archief, Archief KNAG, inv. no. 13.
5. Utrechts Archief, Archief KNAG, inv. no. 13.
6. H. de la Fontaine Verwey aan C. Koeman, Amsterdam 20 mei 1959.
7. C. Koeman aan B. van 't Hoff, De Bilt 20 maart en 17 april 1959; Idem B. van 't Hoff aan C. Koeman, Den Haag 18 april 1959.
8. B. van 't Hoff aan C. Koeman, Den Haag 5 augustus 1959.
9. Convocatie van de Kartografische Sectie van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, De Bilt mei 1959.

10. B. van 't Hoff aan C. Koeman, Den Haag 28 september 1961; Idem C. Koeman aan L.J. Noordhoff, De Bilt 30 augustus 1961.
11. Donkersloot-De Vrij, Y. 1967. *The world on paper: cartography in Amsterdam in the 17th century* / [With a pref. by S.H. Levie and an introd. by H. de la Fontaine Verwey]. Amsterdam. Stadsdrukkerij van Amsterdam.
12. C. Koeman aan B. van 't Hoff, De Bilt 7 mei 1961.
13. B. van 't Hoff aan C. Koeman. Den Haag 9 mei 1961. Volgens Van 't Hoff zou Koeman alle medewerking van de betrokken instellingen mogen verwachten, ook zonder tussenkomst van de werkgroep.
14. C. Koeman. *Atlantes neerlandici: bibliography of terrestrial, maritime and celestial atlases and pilot books, published in the Netherlands up to 1880*. - Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum, 1967-1985.
15. C. Koeman. *Collections of maps and atlases in the Netherlands: their history and present state*. - Leiden: E.J. Brill, 1961.
16. A. van Slobbe. *Gids voor kaartenverzamelingen in Nederland*. - Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1980.
17. P.S. Teeling. *Repertorium van Oud-Nederlandse landmeters 14e tot 18e eeuw*. Apeldoorn: Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, 1981, en Landmeters van de kadastrering van Nederland. - Apeldoorn: Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers, 1984.
18. C. Koeman aan B. van 't Hoff, De Bilt 7 mei 1961. "Naar mijn mening worden de kaarten over het algemeen niet met voldoende zorg opgeborgen en behandeld. ... Ik vind dat de beheerders van de verzamelingen in het ARA, in de UB's te Leiden, Amsterdam en andere plaatsen uitgenodigd moeten worden om meer geld voor de opberging op hun begroting aan te vragen. Het is onze taak als werkgroep om hem daarover te benaderen". Wat betreft de bekostiging van de facsimilering merkt Koeman op dat de taak van de werkgroep - of breder de Sectie Kartografie - zou moeten bestaan in het aanvragen van subsidies om zulke uitgaven mogelijk te maken. "Ik heb geluiden opgevangen als zou het departement van Waterstaat daartoe wel bereid zijn".

Summary

The Working Group on the History of Cartography in the Netherlands 1959-1966 / Paul van den Brink

Based on the fragmentary archive of this period on the Working Group, the author has reconstructed its inception and early flourishing in the early 1960s. He goes back to the very

Lezingen

1959-06-20	Maritiem Museum Prins Hendrik Rotterdam. C. Koeman. Doelstellingen van de Kartografische Sectie van het KNAG.
1959-06-20	Maritiem Museum Prins Hendrik Rotterdam. B. van 't Hoff en C. Koeman. Een programma voor een werkgroep voor de geschiedenis van de kartografie.
1959-06-20	Maritiem Museum Prins Hendrik Rotterdam. B. van 't Hoff. Mercator's wereldkaart uit 1569 in atlasvorm, aanwezig in het Maritiem Museum te Rotterdam.
1959-10-02	Bureau van de Rijkswaterstaat. Den Haag. S.J. Fockema Andreae. Nederlandse waterstaatkartografie 1700-1813.
1960-06-03	Geografisch Instituut Utrecht. D. Grosheide. De kaarten en atlassenverzameling van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek.
1960-06-03	Geografisch Instituut Utrecht. C. Koeman. De kaarten en atlassenverzameling van het Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht.
1960-11-30	Stedelijk Museum 'Het Prinsenhof' Delft. B. van 't Hoff. C.R.T. Krayenhoff (1758-1840), de vader van de Nederlandse Stafkaart
1961-06-16	Restaurant 'Den Hout' Den Haag. B. van 't Hoff en C. Koeman. De conservering van kaarten in Nederlandse musea, archieven en bibliotheken.
1961-06-16	Restaurant 'Den Hout' Den Haag. B. van 't Hoff en C. Koeman. Reproductie van oude topografische kaarten van Nederland.
1961-06-16	Restaurant 'Den Hout' Den Haag. C. Koeman. Een werkprogramma voor de samenstelling van een bibliografie van Nederlandse atlassen vóór 1880.
1961-06-16	Restaurant 'Den Hout' Den Haag. B. van 't Hoff. De kaartenverzameling van het Algemeen Rijksarchief.
1961-11-10	Rijksarchief Groningen. A.W. Lang. De ontwikkeling van de zeekaarten in het Nederlandse en Duitse kustgebied.
1961-11-10	Rijksarchief Groningen. L.J. Noordhoff. De kaartenverzameling van het Rijksarchief in Groningen.
1961-11-10	Rijksarchief Groningen. A.T. Schuitema Meijer. De kaartenverzameling van het Gemeentearchief in Groningen.
1961-11-10	Rijksarchief Groningen. Mej. B.R. Ubink. De kaartenverzameling van de Universiteitsbibliotheek in Groningen, de collectie Bakker in het bijzonder.
1962-05-11	Koninklijk Instituut voor de Tropen. Amsterdam. E. Crone. De Portugaliae Monumenta Cartographica.
1962-05-11	Koninklijk Instituut voor de Tropen. Amsterdam. B. van 't Hoff en C. Koeman. Mercator, de grote hervormer van de kartografie: Radioklankbeeld.
1963-01-11	Maritiem Museum Prins Hendrik Rotterdam. B. van 't Hoff. De Postkaart en de kaart van de Maas van Rotterdam tot in zee met aangelegene steden en plaatsen (beide 1665) van de Rotterdamse postmeester Jac. Quacq.
1963-05-24	Restaurant 'Den Hout' Den Haag. T.W. Bieze. De situatiekaarten uit het Genie-archief (1770-1840). Hun betekenis voor de historische geografie van Nederland.
1963-11-22	Amsterdam Historisch Museum. H.A.J. Janssen. Het kartografisch oeuvre van Jodocus Hondius.
1964-06-19	TD Delft. W.F. den Hengst. Toelichting op de opnamingsdienst en de reproductiedienst van de Topografische Dienst
1966-04-01	Koninklijke Bibliotheek Den Haag. B. van 't Hoff. De atlassen van de Blaeu's, in het bijzonder de Stedenatlas der Verenigde Nederlanden
1966-04-01	Koninklijke Bibliotheek Den Haag. C. Koeman en B. van 't Hoff. Bespreking van de inhoud van de tentoonstelling: De commerciële kartografie te Amsterdam in de zeventiende eeuw.

beginning of the pursuit of the study of the history of cartography in the Netherlands, and highlights the rôle of the Royal Netherlands Geographical Society (KNAG) in the 19th and early 20th centuries. Especially notable were the contributions of F.C. Wieder, map historian and librarian of Leiden University Library and B. van 't Hoff, head archivist at the National Archives. After WWII, Van 't Hoff and Prof. C. Koeman participated in establishing a cartographic section within KNAG, with - as one of its

tasks - the study of the history of cartography, culminating in the official setting up of the Working Group on the History of Cartography in 1959. Next to organizing biannual seminars on historic cartographical subjects, it adopted an ambitious research agenda which, in the 1970s, was transferred gradually to Utrecht University where the chair of cartography had been recreated in 1968. After a period of inactivity in the 1970s the Working Group was re-established in 1984.

Joachim van Plettenberg (1738-1793) was goewerneur van die Kaap die Goeie Hoop van 1771 tot 1785. Van die landing van Jan van Riebeeck aan die Kaap in 1652 tot en met die eerste Britse besetting in 1795, is die Kaap deur die VOC (Vereenigde Oost-Indische Compagnie) geadministreer. Van Plettenberg het gedurende sy goewerneurskap talle ontdekkingsreise na die binneland soos dié van Thunberg, Sparrman, Paterson, Mason, Stavornius, Gordon en Levallant ondersteun en bevorder. Self het hy in 1778 'n belangrike binnelandse reis onderneem waartydens hy 'n klipbaken by 'n klein dorpie langs Formosabaai aan die Kaapse suidkus opgerig het.¹ Hierdie dorpie, huidige bekend as Plettenbergbaai, het sedertdien in 'n gewilde vakansie-oord ontwikkel.*

Voordat Goewerneur van Plettenberg Formosabaai bereik het, het hy ook 'n klipbaken in 'n halfwoestynagtige Karoovlakte ongeveer 750 km noordoos van Kaapstad opgerig. Vandag is die ligging van hierdie baken in Suid-Afrika se Noord-Kaapprovinsie, 'n kort afstand van die oostelike oewer van die Seekoeirivier op die plaas Quaggasfontein, ongeveer 30 km wes van die Karoo-dorp Colesberg (kyk Fig. 1).

Geskiedenis van die Baken

Van Plettenberg se amptelike dagboek beskryf die hoofaktiwiteit op Sondag die 4de Oktober 1778 soos volg: "twee

R. Stewart is actief als business consultant na een eerdere carrière in de geneeskunde, fysiologie en de farmaceutische industrie. Roger woont in Kaapstad en verzamelt oude kaarten van Zuid-Afrika. Ook schrijft hij over de geschiedenis van de Kaapkolonie.

'n Nederlandse reliek in die Suid-Afrikaanse bodem: Van Plettenberg se Baken in die Karoo

bondert schreeden van de rivier ... een gedenksteen opgeregt ... waarop't wapen en de naam van den Weledelen gestr: heer gouverneur, nevens dit jaar getal uytgebouwen".² In sy dagboek kom daar ongelukkig geen tekening of aanduiding van die grootte van die baken voor nie. Ten spyte van stellings in verskeie kontemporêre publikasies dat die VOC se monogram ook op die 'gedenksteen' gegraveer was, is daar geen bevestiging hiervan in enige primêre bron nie. Van Plettenberg se dagboek verwys ook net na die goewerneur se familiewapen. Uit 'n skets van die beskadigde klipbaken wat in 1813 deur William Burchell, die veelsydige natuurkundige, geteken is, blyk dit egter dat dit net sowat 50cm bokant die grond uitgesteek het.

Dit blyk dat Van Plettenberg se aanvanklike doel met die oprig van die baken was om die mees noordelike punt

van sy reis aan te dui. Later het dit vir die eerste keer in die geskiedenis van die Kaap 'n noordelike grens vir die kolonie vasgestel en dit ook fisies aangedui. Die rede hoekom sy geselskap hier by die baken, sowat 50 km suid van die Oranjerivier, omgedraai het en nie verder gereis het nie, word nie in sy dagboek of in dié van kolonel Robert Jacob Gordon, 'n lid van die goeweneur se geselskap, verduidelik nie. Geeneen van die redes wat sedertdien deur historici hiervoor aangevoer is, kon nog bevestig word nie. 'n Addisionele interessante verskynsel is dat Van Plettenberg die nabygeleë berge ten weste van die baken die *Keerombergen* genoem het (Fig. 1 & 3). Vandag is hierdie beskeie bergreks onbenoem. Die goewerneur en sy geselskap se jagtog langs die Seekoeirivier, hul kamp en die Keeromberge is egter deur 'n kunstenaar in die groep, moontlik Gordon self, geskilder (kyk Fig. 3).

1. Goewerneur Van Plettenberg se baken langs die Seekoeirivier.

2. Tekening van die beskadigde 'gedenksteen' (Burchell 1813).

3. Van Plettenberg se kamp langs die Seekoeirivier en die Keeromberge in die agtergrond: Nijlpaardenjaght aan de Plettenbergrivier (1778).

Die titel van die skildery in Figuur 3 weerspieël die groep se jag en sinne-lose slagting van 20 seekoeie en ook die onsuksesvolle herbenaming van die Seekoeirivier as 'Plettenberg's Rivier'

ter ere van die goewerneur. Die promi-nente Karookop in die middel van die skildery is Gordon se Mosqueeberg (nou bekend as Sjineeshoed), destyds 'n visu-ele navigasiebaken. Twee eeue later sou

Suid-Afrikaanse landmeters 'n moderne trigonometriese baken op hierdie ken-merkende Karookop oprig (TR3024-16). Die baken wat deur Van Plettenberg opgerig is, het mettertyd 'n bekende,

4. Die noordoos grens van die Kaapkolonie in 1798 en 'Platten bergs Baake' (John Barrow 1801).

5. Die oorblywende stukke van die baken.

maar moeilik sigbare verskynsel op die noordoostelike grens van die Kaapkolonie geword. Vir die Kaapse regering het dit die amptelike grens tussen die blanke koloniste en die Khoisan-inboorlinge aangedui, en in 1799 is dit deur John Barrow belangrik genoeg geag om op sy kaart wat in 1802 gepubliseer is, te verskyn (kyk Fig. 4).

Ten spyte van die baken se onskadelike voorkoms, het die Khoisan die steen oor die volgende eeu stelselmatig afgebreek. Namate die blanke nedersetting noord-ooswaarts uitgebrei het, is die Khoisan soms genadeloos gejag en, met verlies van hulle tradisionele woongebied en jagveld, verder en verder na die bineland teruggedryf. Die argument kan genoem word dat die Baken deur hulle as 'n simbool van koloniale ekspansionisme gesien is wat hom soms gewelddadig gemanifesteer het en waarteen hulle weerstand moes bied.

Te wyte aan die Khoisan kon die koloniale nedersetters wat gedurende die tweede helfte van die 19de eeu op die Karoo-vlaktes na die baken gesoek het, dit nie vind nie. Dit was eers nadat hulle die plaas Quaggasfontein gekoop het, dat die broers Henry en George Murray

6. Gedenkplaat van die Historiese Monumentekommissie op Quaggasfontein.

die baken in 1892 herontdek het.³ Die oorspronklike baken was op daardie stadium in vier stukke gebreek, maar die afsonderlike stukke was herkenbaar. Die broers het die fragmente opgetel en veilig op die stoep van hul huis geberg. In 1905 het die laaste goewerneur van die Kaapkolonie, Sir Walter Hely-Hutchinson, die Murrays op Quaggasfontein besoek en aanbeveel dat die bakenfragmente na die Suid-Afrikaanse Museum in Kaapstad gestuur word.⁴ Die Murrays het kort hierna aan hierdie versoek gehoor gegee en die afsonderlike stukke van die Baken word vandag nog steeds in die Museum bewaar.

Op versoek van die Historiese Monumentekommissie van Suid-Afrika het Henry Murray in 1938 by benadering die plek uitgewys waar hy en sy broer die stukke van die baken opgetel het.⁵ Die Kommissie het kort daarna 'n gedenkplaat op dié plek laat oprig (kyk Fig. 6).

Die presiese ligging van die Baken?

Die vraag wat reeds in 1938 by die Kommissie ontstaan het, is: Waar presies het Van Plettenberg se baken oorspronklik gestaan? Voordat die plaas Quaggasfontein in 1838 as 'n erfpag aan ene Charel Jacobus van der Walt toegeken kon word, moes hy 'n landmeter se opmeting saam met die erfpagaansoek

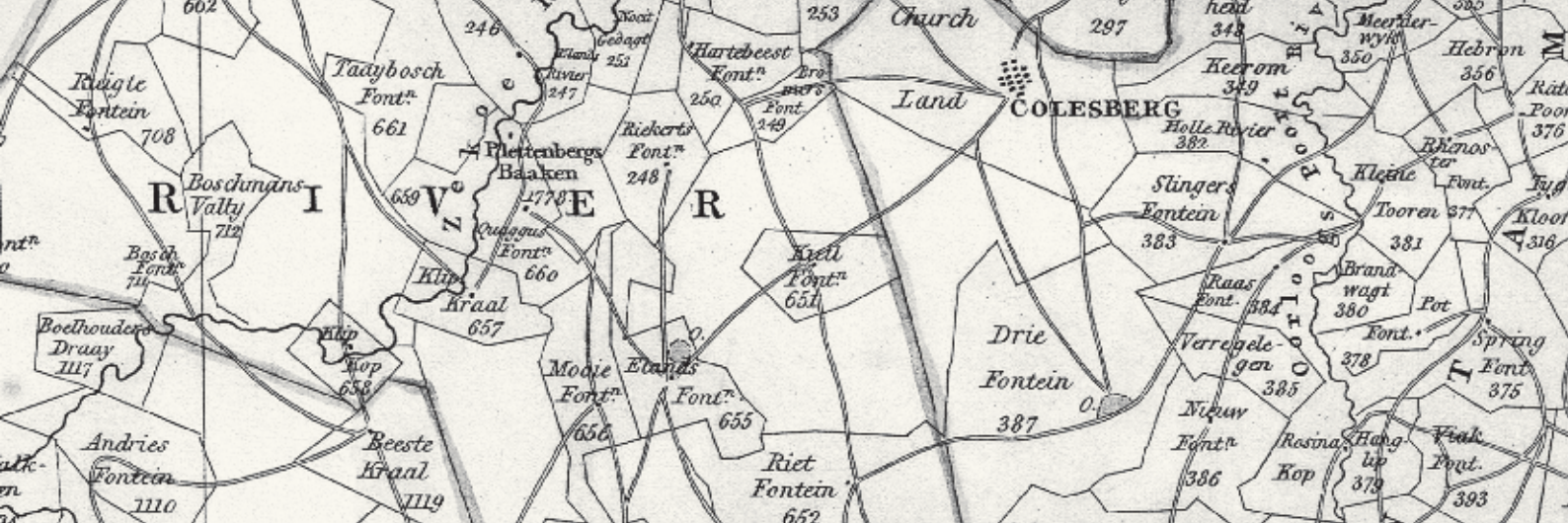
aan die owerheid voorlê. Die opmeting van Quaggasfontein is in November 1837 deur die plaaslike landmeter, J.L. Leeb, gedoen. Ofskoon die rou data verlore gegaan het, word Leeb se oorspronklike diagram steeds deur die Kaapse Landmetergeneraal bewaar (kyk Fig. 7). Die ligging van die klipbaken wat op daardie stadium nog steeds in die grond gestaan het, word op die diagram aangedui, maar Leeb se koördinate ontbreek.

Dit blyk dat die Historiese Monumentekommissie onseker oor die ligging van die oorspronklike baken was, maar geen nuwe opmeting gedoen het nie.⁶ Die gevolg was dat hulle besluit het om nie die gedenkplaat as 'n amptelike historiese monument te proklameer nie. Die vraag wat nou ontstaan is: Staan die Kommissie se nie-amptelike gedenkplaat op die korrekte plek?

Volgens Van Plettenberg se amptelike dagboek, is daar *twee honderd schreeden van de rivier ... een gedenksteen opgeregt*. Die 'schrede' of tree (*pace*) was die lengte-eenheid wat deur die VOC gebruik is om die grootte van die leningsplase wat aan die koloniste toegeken is, te bepaal. Een 'schrede' kon óf 'n enkel-tree (*passus simplex*) van ongeveer 2.5 voet, óf 'n dubbel-tree (*passus geometricus*) van ongeveer 5 voet of 1.57 m wees. In die 17de en 18de eeue was die *passus* nie gestandaardiseer nie. Ofskoon Gordon 'n bekwame kartograaf was, het hy self geen opmetings langs

die Seekoeirivier gedoen nie sodat die *twee honderd schreeden* waarna Van Plettenberg verwys, waarskynlik slegs 'n rowwe skatting was. *Twee honderd schreeden* van die *passus geometricus* is gelyk aan 1 000 voet of 314 m, dit wil sê ongeveer 83 Rynlandse roede (1 Rynlandse roede is 12.0 voet of 3.77 m). Dit blyk dus dat die klipbaken ongeveer 314 m van die rivier af opgerig is. Volgens afmetings wat op die relevante satellietbeeld op Google Earth (kyk Fig. 1) geneem is, is die huidige gedenkplaat van die Historiese Monumentekommissie ongeveer 294m, of 77 roedes, of 188 *Schreeden* van die huidige middel van die Seekoeirivier af aangebring. In ooreenstemming met Van Plettenberg se dagboek, is hierdie afstand wel sowat "*twee honderd schreeden van de rivier*". Met behulp van 'n GPS-instrument is 'n lesing van 30° 45' 10.28"S, 24° 48' 31.17"E by die huidige gedenkplaat van die Historiese Monumentkommissie geneem. Die trigonometriese baken TR 3024-207 staan sedert 1979 op 'n koppie naby die woning op Quaggasfontein (kyk Fig. 1). Met behulp van beide die koördinate van hierdie trigonometriese baken en die 1837 diagram kan die ligging van die oorspronklike klipbaken grafies as 30° 45' 05" Suid, 24° 48' 30" Oos bereken word. Hiervolgens is die oorspronklike baken ongeveer 272 m, 72 roedes, of 178 *schreeden* oos van die huidige middel van die rivier opgerig. Daar moet egter toegegee word dat daar nie met sekerheid bepaal kan word waar presies die rivierloop in 1837 was nie. Die grafies-berekende ligging van die oorspronklike baken is sowat 150 m wes van Magnetiese Noord (347°) van die plek waar die Kommissie die gedenkplaat aangebring het. Ten spyte van die moeite wat gedoen is om die ligging van die oorspronklike klipbaken te bepaal, moet in ag geneem word dat hierdie plek nooit akkuraat deur 'n landmeter geïdentifiseer is nie. Heel waarskynlik is die baken net op 'n gerieflike plek in die kamp opgerig – miskien waar die Nederlandse vlag voor die goewerneur se tent (kyk Fig. 3) gestaan het. Die presiese ligging van die oorspronklike baken is in elk geval nie so belangrik as die historiese konteks daarvan nie. Ek beveel dus aan dat die huidige gedenkplaat bly waar dit tans is en 'n klein gebied om dit amptelik as 'n Suid-Afrikaanse provinsiale historiese erefnisgebied geproklameer word. Ek beveel ook aan dat die inskripsie op die

8. Goewerneur Plettenberg se Baaken op Rawstorne se kadasterkaart van Colesberg (1842).

9. Van Plettenberg se Baaken op die manuskripkaart van Kapte. J. Bonamy (1846).

plaat gewysig word na: “Naby hierdie plek het Goewerneur van Plettenberg ....”, en dat ‘die kompanjie se monogram’ uitgewis word.

Die baken soos aangetoon op kontemporêre kaarte

Verskeie gepubliseerde 19de eeuse kaarte van die Kaapkolonie maak melding van Van Plettenberg se baken. Voorbeelde is die kaarte van die reisigers John Barrow (1801) (kyk Fig. 4), Hinrich Lichtenstein (1815), William Burchell (1822) en George Thompson (1823). Professionele Britse kartograwe soos Sidney Hall en John Arrowsmith het die baken ook op hul kaarte van Suid-Afrika wat onderskeidelik in 1828 en 1834 verskyn het, aangedui. In 1834 het selfs die SDUK (*Society for the Diffusion of*

Useful Knowledge) se kaart die baken vertoon. Eweneens het die pionier-kartograaf Henry Hall die baken op sy kaart wat in 1857 in Kaapstad gedruk is, aangedui. Van Plettenberg se baken verskyn ook op die 1895-kaart van die Kaapkolonie in die *Castle Line Atlas of South Africa*. Van ongeveer 1850 tot 1950 was die Castle Line-skeepsredery verantwoordelik vir die vervoer van veral pos, maar ook passasiers, tussen Engeland en Suid-Afrika.

Een van die vroegste gepubliseerde Suid-Afrikaanse kaarte waarop Van Plettenberg se klipbaken verskyn, is Fleetwood Rawstorne se 1842 kadasterkaart van die Colesbergdistrik (*Map of the Division of Colesberg of the Cape of Good Hope*; kyk Fig. 8). Rawstorne was die Siviele Kommissaris in Colesberg en sy kaart was ‘n samestelling van al die verpligte erfpagopmetings in die streek wat tus-

sen 1823 en 1841 geregistreer is. Van Rawstorne se kaart kan afgelei word dat Van Plettenberg se baken nie as gevolg van sy waarde as ‘n landmeetkundige baken nie, maar vanweë sy waarde as ‘n kadasterbaken, gekarteer is.

Van Plettenberg se baken verskyn ook op sommige van die militêre kaarte van die Oosgrens wat deur Britse Royal Engineers saamgestel is. Hierdie kaarte dui onder andere ook die stelsel van ossewapaaië aan. Van hierdie wapadinsligting is bes moontlik van die voorge-noemde erfpag landmetersdiagramme af verkry (vergelyk Fig. 7). Een voorbeeld van so ‘n militêre kaart is ‘n manuskripkaart (kyk Fig. 9) deur Kaptein John Bonamy wat saamgestel is uit ‘n versameling ‘sketse’ wat deur die Royal Engineers tussen 1822 en 1824 geteken is (*Plan of the North Eastern Frontier of the Cape of Good Hope*, Kaapse Argief M3/88).

‘n Gedeelte van die uitgebreide stelsel van ossewapaaië in die omgewing van die baken is duidelik in Fig. 8 sigbaar. Die paaie verbind die uitspanareas (vergelyk die *public outspan* in die noordwestelike hoek van Fig. 7) wat ongeveer een dag se ossewarit van mekaar was. Die ossewapaaië het ‘n sleutelrol in die landbou, handel, die uitbreiding van die koloniale besetting, en later in die Anglo-Boereoorlog gespeel.

Van Plettenberg se baken verskyn nie op enige van die amptelike kaarte wat gedurende en sedert die Anglo Boere-oorlog gepubliseer is nie. Van 1892 af het die baken in elk geval net uit afsonderlike stukke bestaan wat sedert 1905 in die Suid-Afrikaanse Museum in Kaapstad bewaar word. Sedert 1822, toe die grens van die Kaapkolonie na die Oranjerivier verskuif het, is die baken, of sy oorspronklike ligging, ook nie meer van belang

vir landmeters se opmetings nie. Op Suid-Afrika se huidige amptelike topografiese kaart van die gebied (3024DB Heron Court op 'n skaal van 1 : 50 000) word die ligging van die gedenkplaat nie eers as 'n historiese monument geïdentifiseer nie.

Die uitreiking van erfpagte het die permanente besetting van plase deur koloniste tot gevolg gehad. Hulle ontwikkeling van kommersiële boerdery en die toenemende gebruik van die ossewapadstelsel het meegebring dat die groot aantal wilde diere en die meerderheid van die plaaslike Khoisan uit die omgewing van die baken verdwyn het. As gevolg van windpompe het die watervlak van riviere, insluitend die Seekoeirivier, ook aansienlik verminder en soms heeltemal opgedroog. Quaggasfontein, die plaas waarop die baken gestaan het, het 'n skaapplaas geword. Tans is dit 'n wildplaas waar gekontroleerde jag plaasvind. Die nie-geproklameerde gedenkplaat van die Historiese Monumentekommissie en die rotstekeninge van die San wat op die plaas voorkom word deur die eienaar van die plaas bewaar.

Ofskoon Mosqueberg se naam later na Sjineeshoed verander is, is die dolerietplate wat die kop sy vorm gee, steeds in plek. Die Karookop naby Van Plettenberg se klipbaken wat so prominent in Gordon se tekening van die goerwerneur se kamp langs die Seekoeirivier (kyk Fig. 3) verskyn, het dus sy kenmerkende vorm behou ten spyte van al die natuurkundige, sosiale en politieke omwentelinge wat sedert 1778 daar plaasgevind het.

Noten

* Ek bedank:

* Elri Liebenberg, Professor Emeritus, Universiteit van Suid-Afrika, vir Figure 8 & 9 vir haar tegniese en taalkundige raad.

* Esther Esmyol, *Curator: Social History Collections, Iziko Museums of Cape Town* vir toegang tot die bakenfragmente en die museum se dokumente oor die baken (*"Museum Dept. Inscribed Stones Vol. III. D4/10/2"*).

* Regina Isaacs en Benedict Rogers van die *South African Heritage Resources Agency* vir hulle help en ook toegang tot SAHRA se dokumente oor die baken.

* Die Rijksmuseum te Amsterdam vir toestemming om skildery M-G66 in die Gordon-versameling in hierdie artikel te gebruik.

* Jim Smith en sy kollegas by die

International Institution for the History of Surveying and Measurement, vir inligting oor die *schreede* and *passus*.

* Tomasz Zakiewicz, van die *South African Chief-Directorate: National Geo-Spatial Information* vir sy hulp met die bepaling van die oorspronklike ligging van die baken.

* Fred Roux, die vorige eienaar van Quaggasfontein, vir Fig. 6 en die GPS-lesing by die gedenkplaat.

* Dave Lardner, Jurie van Wyk en Roben van Zijl vir hulle inligting en insigte van die Colesberg-gebied, plase en die baken.

1. Pioneer Travellers in South Africa. Vernon S. Forbes. Cape Town, A. A. Balkema 1965.
2. De landreis van Goeverneur M^r. Joachim Baron van Plettenberg en het reisverhaal van H.J.Wikar. 1778-1779 in E.C. Godée Molsbergen, Reizen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd. Deel II. Tochten naar het Noorden 1686-1806: Bladz 78. Martinus Nijhoff, Den Haag 1916
3. Brief van Henry Murray aan Mnr. W.L. Sclater, Kaapstadmuseum, 22 Maart 1905. Iziko Museum Kaapstad.⁶
4. The Microcosm. Thelma Gutsche. Cape Town Howard Timmins 1968. Bl. 193-194
5. Dokumente (1/K/Col/1) van die *South African Heritage Resources Agency*.
6. *Iziko Museums of Cape Town "Museum Dept. Inscribed Stones Vol. III. D4/10/2"*.

Summary

In 1778, Joachim van Plettenberg erected a stone memorial in the arid Karoo of South Africa. The memorial identified the northern limit of his journey in the Cape Colony. It was close to the Seekoei River where he and his companions had slaughtered 20 hippopotami. Today, the site of the beacon is about 30km West of the small town of Colesberg, on the highway between Cape Town and Pretoria.

This memorial stone was only 50cm above the ground. Nevertheless, it soon became an important beacon at the most north-eastern point of the boundary of the Cape Colony. Despite its small size and innocuous inscription, the local Khoisan considered the stone a symbol of colonial oppression. Consequently, they systematically destroyed it until 1892, when local farmers removed and stored the four remaining but recognisable fragments. Thirteen years later, the farmers sent the stone fragments to the Cape Town museum where they are still conserved. In 1938, a monument was erected close to the site of the original beacon. However, because the Historical Monuments Commission of South Africa was uncertain of the accuracy of the placement of the new monument, they did not officially proclaim it. A survey conducted in 1837,

recent GPS readings, a trigonometric beacon and the assistance of the local directorate of Geospatial Information, I have determined that the monument probably was approximately 150 metres from the position of the original beacon. Van Plettenberg's beacon appeared in numerous 19th century printed maps of the Cape Colony, e.g. in the maps of the pioneer travellers such as Barrow, Lichtenstein and Burchell and in the maps of publishers such as John Arrowsmith and the SDUK. The local government included the beacon in its cadastral map of the region. The Royal Engineers also included the beacon in its mapping of the region and its wagon roads. The latter linked local farms and towns. Arguably, this was the first rural road network in the country to be surveyed, part of which became the ox-wagon highway over the Orange River to the north-east of the country.

As a result of the colonial expansion, commercial farming and traffic on the wagon roads, the abundant wild life, in and around the Seekoei River, and the indigenous people soon disappeared from the region about the beacon. Van Plettenberg's beacon disappeared from printed maps at the end of the 19th century. The reasons were logical: the shift of the boundary of the Cape Colony to the Orange River and the destruction and removal of the stone beacon. Because the site of the beacon was not officially proclaimed by the Historical Monuments Commission, it does not appear on modern topocadastral maps.

Van Plettenberg's beacon was cartographically and politically important. Also, it was a symbol of colonial expansion; the conserved fragments are a symbol of indigenous resistance. The beacon is in danger of being erased from the modern record of the turbulent history of the region about Colesberg. I recommend official proclamation of the monument, which was erected more than 80 years ago, close to the position of the original beacon.

Omdat het Afrikaans so weinig verschilt van het Nederlands was de redactie van mening dat in dit speciale geval waarbij kopij in het Afrikaans werd aangeboden, een vertaling naar het Nederlands niet nodig zou zijn. Het artikel bewijst dat het Afrikaans door de gemeenschappelijke basis van het zeventiende-eeuwse Nederlands slechts met mate afwijkt van ons moderne Nederlands. De redactie heeft daarom gemeend geen vertaling of woordenlijst te hoeven maken en wenst de lezer succes met het ontraadselen van de woorden, die door spelling of woordkeuze in eerste instantie minder begrijpelijk kunnen overkomen.

Expositie 'Veluwe op de kaart'

Het Pakhuis is van dinsdag t/m zaterdag
geopend van 10.30-16.30 uur.

Studiedag Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie

Op woensdag 25 april 2012 houdt de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie een studiemiddag in Arnhem. De dag wordt gehouden in het Kadastermuseum aldaar, gevestigd in het gebouw van het Kadaster Gelderland. In samenwerking met het kadaster biedt de werkgroep vier lezingen over de geschiedenis van de kadastrale kartografie gevolgd door een rondleiding door het museum.

Aan de orde komen onderwerpen als driehoeksmeting en het nut voor de kartografie, eigendomsregistratie in Nijmegen, van landmeten in 1832 tot hedendaagse gegevensinwinning en tot slot de geschiedenis van het kadaster.

Aanmelding voor deze dag bij

Marc Hameleers:

MHameleers@stadsarchief.amsterdam.nl,
tel. 020-2511659.

Volop aandacht voor Mercator in 2012

In 2012 is het 500 jaar geleden dat Gerard Mercator geboren is en daarom is het jaar uitgeroepen tot het Mercatorjaar. Mercator is afkomstig uit de Vlaamse streek Waasland, waar diverse evenementen plaatsvinden om stil te staan bij de grote invloed van de cartograaf. Zo zijn er gedurende het jaar diverse tentoonstellingen te bezichtigen, worden er concerten, lezingen en internationale congressen verzorgd en is er een International Map Fair in augustus.

Kijk voor meer informatie over het programma op de website www.mercator2012.be.

Bodel Nijenhuis op Facebook

Op 24 januari 2012 is tijdens de opening van de tentoonstelling Topografisch Geheugen in de Universiteitsbibliotheek Leiden de Facebookpagina van Mr. Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872) gelanceerd. Bodel Nijenhuis legateerde zijn collectie van kaarten, atlanten en topografische prenten en tekeningen aan de Leidse Universiteitsbibliotheek. Conservator Martijn Storms zal geïnteresseerden via dit sociale medium op de hoogte houden van nieuws over de geschiedenis van de Nederlandse kartografie in het algemeen en de Leidse kaartencol-

lectie in het bijzonder. Iedereen die zelf een Facebook-account heeft is uitgenodigd om vriend te worden van Bodel Nijenhuis. De tentoonstelling Topografisch Geheugen is nog tot en met 27 april te bezichtigen in de Universiteitsbibliotheek aan de Witte Singel in Leiden. De tentoonstelling vormt de afsluiting van een digitaliseringsproject van topografische prenten en tekeningen van Nederland.

Bijna 14.000 afbeeldingen zijn nu te raadplegen via de website van Het Geheugen van Nederland: www.geheugenvannederland.nl.

Lancering van The International Society for the History of the Map (ISHM)

Op 1 december 2011 is The International Society for the History of the Map (ISHM) officieel opgericht tijdens een *Founding Meeting* in Londen. Doel van vereniging is het stimuleren van de studie van de geschiedenis van kaarten, zowel in bestaande organisaties en verenigingen, maar ook door de educatie van een breder publiek.

De ISHM wil een platform zijn waar wereldwijd geïnteres-

seerden in het onderwerp elkaar kunnen ontmoeten. De leden van de vereniging hebben aangegeven zich voor de geschiedenis van kaarten in te willen zetten en de ISHM zal zich samen met deze leden de komende jaren door middel van publicaties, seminars en conferenties inzetten voor de promotie van onderzoek, onderwijs en funding van het onderwerp.

Brazil on early maps; verslag van BIMCC Conferentie, 10 december 2011

Eén van de activiteiten van de Brussels International Map Collectors' Circle (kortweg BIMCC) is de jaarlijkse conferentie, die dit jaar als thema Brazilië op oude kaarten had. Brazilië is ook het thema van de Europalia, een internationaal festival dat om de twee jaar zijn aandacht vestigt op een land en zijn cultureel erfgoed. Gedurende dit festival worden alle denkbare kunstvormen uit het betreffende land belicht: muziek, beeldende kunst, film, theater, dans, literatuur, architectuur, design, mode, gastronomie. Het is dan ook een buitengewoon leuk idee van de BIMCC om hun conferentie op het Europalia thema aan te laten sluiten.

De eerste spreker was prof. Iris Kantor, van de Universidade de São Paulo. Zij begon met een prachtige animatie die gemaakt is door haar studenten. Hierin verschijnen diverse wereldkaarten in chronologische volgorde, waardoor een prachtig beeld ontstaat van de veranderende geografische kennis over de wereld in het algemeen en Zuid-Amerika in het bijzonder. Vervolgens ging zij in haar lezing in op oude kaarten van Brazilië, vanaf de aankomst van de Europeanen tot en met de kaarten van de negentiende eeuw. Speciale aandacht werd hierbij gericht op de toponymie en iconografie van de kaarten. De tweede spreker was Martijn Storms, conservator van de Collectie Bodel Nijenhuis aan de Universiteit Leiden. Hij ging in zijn lezing in op de kaart van Brazilië van Georg Marcgraf. Deze lezing was een iets uitgebreidere versie van zijn artikel over deze kaart in *Caert-Thresoor* 30-3. Mede door zijn prima opgebouwde en goed gestructureerde verhaal werd de ingewikkelde publicatiegeschiedenis van deze kaart inzichtelijk gemaakt. Ook toont hij aan dat de nauwkeurigheid van de kaart altijd terecht hoog is ingeschat. Leuke bijkomstigheid was dat een originele wandkaart van de kaart van Marcgraf te bezichtigen was in een tentoonstelling 100 meter van de locatie waar de conferentie gehouden werd. Vele bezoekers maakten na afloop van de conferentie dan ook gebruik deze kaart te gaan bewonderen.

Raymond Buve, emeritus hoogleraar Latijns-Amerikaanse geschiedenis aan de

Georg Marcgraf, *Brasilia qua parte paret Belgis*, Amsterdam: Joan Blaeu, [1647]. Coleção Brasiliana, Fundação Estudar, São Paulo.

Universiteit Leiden, liet de congresbezoekers genieten van een grote hoeveelheid, grotendeels Nederlandse kaarten, van Nederlands Brazilië uit de periode 1624-1654 uit de collecties van het Nationaal Archief en de Universiteitsbibliotheek Leiden. In 1624 veroverde Piet Hein San Salvador, de toenmalige hoofdstad van Portugees Brazilië, op de Portugezen. In 1654 werden de Nederlanders weer uit de Zuid-Amerikaanse kolonie verdreven door de Portugezen. Deze korte periode van Nederlandse heerschappij heeft een schat aan prachtige kaarten opgeleverd. Als laatste sprak Ben Teensma, emeritus hoogleraar Lusitanistiek (Portugese taal- en letterkunde) aan de Universiteit Leiden en auteur van een recent verschenen boek over Nederlands-Brazilië. Hij vertelde op een boeiende manier over drie toevallig bewaard gebleven routeboeken met handgetekende kustkaarten en -profielen, die nu een zeldzaam belangrijke bron vormen over hoe men in de zeventiende eeuw tegen Brazilië aankeek.

Het leuke van de BIMCC conferenties is vooral dat ze informeel zijn. Natuurlijk zijn de lezingen belangrijk, en dit jaar waren die weer op hoog niveau, maar het Bourgondische aspect is ook belangrijk. Zo liep de lunch bijna een uur uit,

maar er was niemand die daar een probleem van maakte. En die combinatie van lezingen en informele contacten maakte het de reis naar Brussel meer dan de moeite waard.

Elger Heere

Media aandacht voor kaartontdekking

In het laatste nummer van *Caert-Thresoor* in 2011 publiceerden wij al een artikel over de oudst bekende kaart van de Lage Landen die ontdekt is door Dieter Duncker van antiquariaat Plantijn uit Breda en vervolgens door Marco van Egmond en Elger Heere is geïdentificeerd. Inmiddels kan gemeld worden dat de Koninklijke Bibliotheek in Brussel de kaart heeft aangeschaft. Het nieuws zorgde voor een ware mediahype: dagbladen, radio en televisie in België en Nederland besteedden uitgebreid aandacht aan de ontdekking van 'de oudste kaart van Nederland'. Een mooi voorbeeld van aandacht voor cultureel erfgoed.

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland resp. kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Marleen Smit (marleensmit@gmail.com) of Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl).

Het huidige gebouw van het KITLV in Leiden, genomen van Witte Singel (2001).

Toegankelijkheid

De leeszaal van het KITLV is geopend van maandag tot en met vrijdag van 9.00 tot 17.00 uur. Om gebruik te maken van de collecties – die van de bibliotheek en de bijzondere collecties – heeft iedere bezoeker een gebruikerspas nodig. Deze pas is gratis verkrijgbaar aan de balie in de leeszaal op vertoon van een geldig legitimatiebewijs (voor studenten op vertoon van een collegekaart).

De bijzondere collecties, waaronder de kaarten, zijn alleen ter inzage in de leeszaal. Daar kunnen ze via een uitleenformulier bij de balie in de leeszaal worden aangevraagd. Er mogen maximaal 5 documenten tegelijkertijd worden ingezien op een aparte tafel. Zelf fotokopieën maken en scannen van materiaal uit de bijzondere collecties is niet toegestaan.

Fotograferen is soms toegestaan, maar uitsluitend met toestemming van een medewerker van de bijzondere collecties.

Wat betreft de bibliotheekcollectie kunnen bezoekers die lid zijn van het KITLV de meeste publicaties mee naar huis nemen. Voor het lidmaatschap kan men zich online aanmelden of rechtstreeks wenden tot de ledenadministratie.

De kaartenverzameling is via het Gemeenschappelijk Catalogiseersysteem (GGC) ontsloten en beschikbaar gesteld via de Online Catalogus voor Publiek (OPC). De basis voor de inhoudelijke ontsluiting is de KITLV-thesaurus in het Engels. Deze thesaurus kan ook worden gebruikt voor het zoeken naar de documenten. Er is een plan om de gedigitaliseerde kaarten online aan te bieden.

Omvang

Voor de collecties van het instituut is het jaar 1898 van belang. Toen trad dr G.P. Rouffaer als adjunct-secretaris in dienst. Rouffaer zorgde voor de uitbreiding van de verzameling land- en zee-kaarten. Door voortdurende schenking en aankoop telt de verzameling vandaag de dag meer dan 15.000 kaarten. Tachtig procent van de kaartencollectie heeft betrekking op Indonesië. Het aandeel van de kaarten over het Caraïbisch Nederland en Suriname is slechts vijf procent. Het overige vijftien procent heeft betrekking tot Zuidoost-Azië en overige landen. Het aantal atlassen bedraagt meer dan 500.

Profiel

Opgericht in 1851 is het KITLV een mondiaal toonaangevend centrum voor het geestes- en sociaal wetenschappelijk onderzoek over Zuidoost-Azië, het Zuidzeegebied en het Caraïbisch gebied. De nadruk ligt op Indonesië en het Caraïbisch deel van het Koninkrijk inclusief Suriname. De Afdeling Collecties beheert boeken, tijdschriften, foto's, archieven, audiovisueel materiaal, kaarten, atlassen, prenten en tekeningen. De unieke collectie van het KITLV trekt onderzoekers uit de hele wereld. Daarnaast werd in 1969 een KITLV-vertegenwoordiging in Jakarta opgericht. Deze koopt publicaties uit Indonesië, Maleisië en Singapore aan en verwerkt ze voor de bibliotheek van het instituut in Nederland. Verder vertaalt men er Nederlandstalig wetenschappelijk werk

Kaartencollecties in Nederland

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden

Lam Ngo

Adres en contactgegevens

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV)
Reuvensplaats 2, 2311 BE Leiden. Postbus 9515, 2300 RA Leiden
Tel: +31-(0)71-527 2295. Fax: +31-(0)71-527 2638
E-mail: kitlv@kitlv.nl

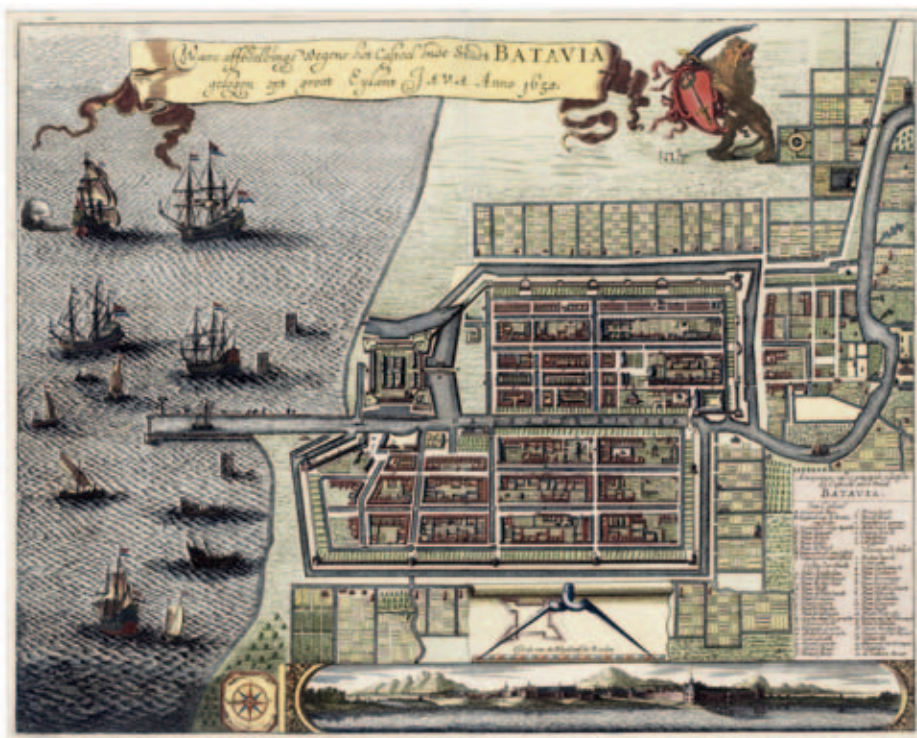
Contactpersonen: R. Storm (hoofd collecties), mw. K. Wellen (bibliothecaris), J. van Rosmalen (coördinator bijzondere collecties), L. Ngo (collectiespecialist, kaarten- en prentencollectie), mw. C.M. Hogewoning (hoofd leeszaal)

in het Indonesisch. Net als het instituut in Nederland zorgt deze vestiging voor de verkoop van instituutspublicaties en de wetenschappelijke contacten. Het KITLV is sinds 2001 een instituut van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW).

Een aanzienlijke deel van de kaartencollectie bestaat uit manuscriptmateriaal, in het bijzonder van wetenschappers, missionarissen en militairen die de toen nog onbekende terreinen in kaart hebben gebracht. Kaarten van vroeger al redelijk bekende plaatsen hebben de situatie van toen vastgelegd. Een voorbeeld hiervan zijn de manuscriptkaarten van Yogyakarta, van oudsher een belangrijke en levendige culturele stad op Java. De stadsplattegronden van Yogyakarta in de tweede helft van negentiende eeuw laten gebouwen zien die veelal nog steeds bestaan. Zo was de kraton een stadje op zich, met niet alleen het paleis van de sultan en zijn familie maar ook de huisvesting van de ambtenaren, de dienaren, de muzikanten enzovoort. In de kraton was er zelfs een markt, stallen voor paarden en olifanten en kooien voor tijgers. De manuscriptkaarten zijn veelal gerelateerd aan de archief- en fotocollectie. Een voorbeeld hiervan is het vier meter strekkende archief van Johan Theodorus Broekhuijse, bestuursambtenaar in Hollandia, de Baliemvallei en de Schouten-eilanden. Deze collectie bevat onder andere foto's, tekeningen, kaarten en plattegronden van woningen van stadspapoea's te Hollandia evenals

Plattegrond van de hoofdstad Jogjakarta (1903). E 52,5.

Waere afbeeldinge wegens het casteel ende stadt Batavia gelegen opt groot Eylant Java anno 1652 (ca. 1657). E 23,1.

schetskaarten van de woongebieden van Papoea's te Hollandia.

De collectie bevat zowel oude kaarten uit de periode van vóór 1945 als moderne. Het KITLV heeft bijvoorbeeld vrijwel alle kaarten van de residenties van Java op schaal 1:100.000 in haar bezit. Deze kaarten werden in eind vorige eeuw door het Topografisch Bureau in Batavia via een uitstekend steendruk-procedé vervaardigd. Het KITLV bezit tevens een compleet set van de topografische kaarten van Indonesië die door de Indonesische Topografische Dienst (Bakosurtanal) in de negentig jaren op schaal 1:25.000 en 1:50.000 werd gepubliceerd. De thematische kaarten zijn echter ondervertegenwoordigd. De topografisch historische atlas van het instituut neemt nog steeds in omvang toe.

Website

De catalogi zijn te vinden op de website van het KITLV (www.kitlv.nl). De kaartenverzameling is te vinden door te klikken op 'Catalogues' en vervolgens te kiezen voor de optie 'Land- en zeekaarten'. Er bestaan verschillende mogelijkheden om kaarten te zoeken: titelwoorden, persoonsnamen, trefwoorden uit de KITLV-thesaurus, signatuur enz. Met behulp van het tabblad 'Geavanceerd' is het bovendien mogelijk om een zoekopdracht verfijnen, bijvoorbeeld naar het jaar van de publicatie. Voor atlassen moet echter de optie 'Boeken, tijdschriften en artikelen' worden gekozen, aangezien ze zijn opgenomen in de catalogus van boeken.

Belangrijkste literatuur

Archief van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV). 1851-1991. (Aanvraagnummer H 1406).

J.H. Maronier. 1967. *Pictures of the tropics: a catalogue of drawings, watercolours, paintings and sculptures in the collection of the Royal Institute of Linguistics and Anthropology in Leiden*. 's-Gravenhage: Nijhoff.

W.C. Muller. 1913. *Catalogus der land- en zeekaarten van- en uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië*. 's-Gravenhage: Nijhoff.

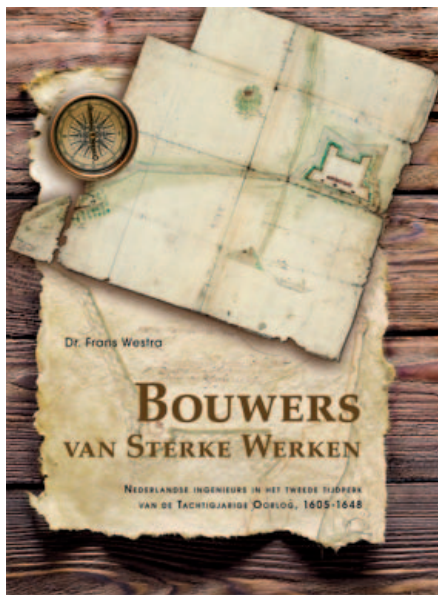
G.P. Rouffaer. 1898. *Catalogus der land- en zeekaarten toebehoorende aan het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië*. 's-Gravenhage: Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië.

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Sjoerd de Meer

E-mail: s.demeer@caert-thresoor.nl

Bouwers van sterke werken.
Nederlandse ingenieurs in het
tweede tijdperk van de Tachtigjarige
Oorlog, 1605-1648 / Frans Westra.
- Utrecht: Stichting Menno van
Coehoorn, 2010. - 96 p.; ill. in kleur. -
ISBN 9789064698545. Prijs: € 19,50.

In 1992 promoveerde Frans Westra aan de Rijksuniversiteit te Groningen op het proefschrift *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog, 1573-1604*. Het hier behandelde *Bouwers van sterke werken*, dat eind 2010 verscheen, vormt het vervolg op dit promotieonderzoek.

Als handreiking aan de lezer wordt als eerste hoofdstuk een beknopte samenvatting van het proefschrift gegeven, waarbij de geschiedenis van vestingbouw, de belangrijkste ingenieurs werkzaam in de periode 1573-1604 en de door hen ontplooid activiteiten worden behandeld. Ook wordt ingegaan op de cesuur die de twee boeken scheidt, te weten het door de opstandige provinciën verloren beleg van Oostende (1601-1604), dat door Westra wordt beschreven als de 'ultieme ingenieursschool'. In de eigenlijke inleiding signaleert de auteur twee lacunes in de geschiedschrijving van de Nederlandse militaire ingenieurskunde. Vooralsnog ontbraken

voor het tijdvak 1605-1648 studies naar enerzijds de export van Nederlandse ingenieurskunst en anderzijds een overzicht van de Nederlandse ingenieurs en hun activiteiten tussen 1605 en 1648. Met *Bouwers van sterke werken* rondt Westra de integrale beschrijving van de Noord-Nederlandse ingenieurs en hun werkzaamheden voor de volledige periode van de Tachtigjarige Oorlog af en geeft hij tevens een aanzet tot een overzicht van in het buitenland actieve Nederlandse ingenieurs.

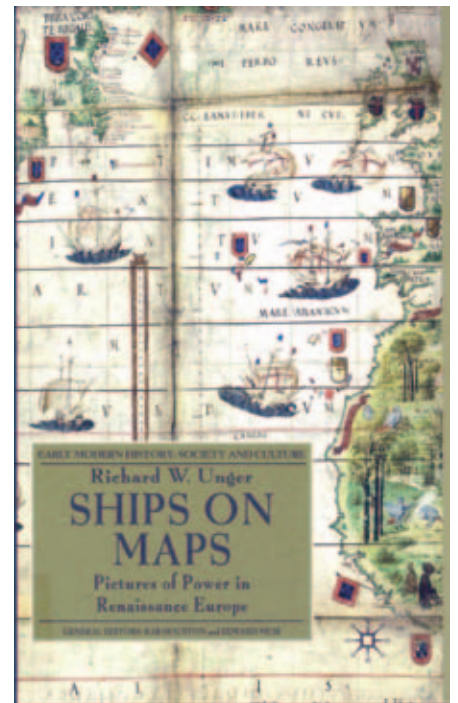
Hoewel niet wordt aangegeven hoe het onderzoek is opgezet, blijkt uit de opbouw van de tekst dat het onderzoek sterk leunt op primaire bronnen (met name de resoluties en correspondentie in de archieven van Staten-Generaal, Raad van State en de Staten van enkele provincies). Westra deelt de ingenieurs in naar broodheer: na elkaar komen aan bod de generaliteitsingenieurs in dienst van Staten van Zeeland en Vlaanderen, generaliteitsingenieurs in dienst van de Staten van Holland en de extra-ordinaris ingenieurs zonder vaste aanstelling. Een apart hoofdstuk belicht de ingenieurs werkzaam in Friesland en Stad en Lande (Groningen). Ook buitenlandse ingenieurs in Staatse dienst en Nederlandse ingenieurs actief in het buitenland, zowel binnen als buiten Europa, worden in aparte hoofdstukken behandeld. Het boek heeft bij tijd en wijle het karakter van een opsomming van biografische schetsjes. Getuige de soms opvallend alledaagse details heeft de auteur alle relevante gegevens uit het beschikbare archiefmateriaal aangewend om de personen die hij behandelt en hun carrières zo volledig mogelijk te kunnen beschrijven. Het notenapparaat bevestigt het vermoeden van diepgravend onderzoek: ten opzichte van later eeuwen is het bronnenmateriaal van vóór 1650 dat zich leent voor biografisch onderzoek namelijk schaars.

Het is een gemis dat de auteur geen beschouwing geeft over de archiefbronnen en de gevolgde methoden van onderzoek. Dit manco wordt echter meer dan goed gemaakt door de rijkelijk opgenomen afbeeldingen. *Bouwers van sterke*

werken is zeer goed en relevant geïllustreerd, hoofdzakelijk door middel van manuscriptkaarten. De diversiteit aan instellingen uit binnen- en buitenland, uit wiens collecties de afbeeldingen afkomstig zijn, vormt een extra getuige van de grondigheid waarmee Westra zijn onderzoek ter hand heeft genomen. De twee bijlagen (een lijst van kaarten per ingenieur en een overzicht welke ingenieurs wanneer per plaats actief waren) completeren het beeld van langdurig en naarstig onderzoek.

Gijs Boink

Ships on Maps: Pictures of Power
in Renaissance Europe / Richard
W. Unger. - Basingstoke: Palgrave
Macmillan, 2010. - Geb., 233 p.; ill. in
zwart/wit. en kl. - ISBN 978023023164.
Prijs € 70,00.

Richard W. Unger (1942-) is een Canadese historicus die zich beweegt op het gebied van de maritieme en de techniekgeschiedenis. Hij heeft onder meer geschreven over (Nederlandse) scheepsbouwgeschiedenis, het schip in de middeleeuwse economie en de

brouwnijverheid. Wie dit boek ter hand neemt, verwacht vooral een gedetailleerde studie die ingaat op het type schepen die op kaarten worden afgebeeld. Het overzicht van scheepvaarttermen voorin het boek wijst ook in die richting. Toch is het in de eerste plaats zeker niet een maritiem-historisch boek. Unger gaat natuurlijk in op het type schepen die op de kaarten zijn afgebeeld, maar dit is maar één aspect van zijn studie. Unger constateert in zijn inleiding dat vóór 1375 schepen nauwelijks op kaarten werden afgebeeld en dat na 1550 kaarten met daarop schepen een normaal verschijnsel waren. De bedoeling van Unger met deze studie is om een verklaring te vinden waarom schepen als versiering op kaarten in de Renaissance een normaal verschijnsel werden. De eerste vier hoofdstukken zijn een uitgebreide inleiding op de middeleeuwse en de zestiende-eeuwse (maritieme) cartografie waarbij Unger ook ingaat op de enkele scheepjes die op de kaarten worden afgebeeld. In het vijfde tot en met het achtste hoofdstuk legt Unger uit

waarom vanaf de zestiende eeuw zoveel schepen op kaarten worden afgebeeld. Unger laat zien dat in het kielzog van de Portugese ontdekkingsreizen een grenzeloze belangstelling in Europa ontstond voor informatie over van alles. Men wilde kennis vergaren over geografie, maar ook over de ontdekkingsreizen en over de mensen en dieren die over zee leefden. Ook wilde men weten wat voor schepen over de oceanen voeren en waarheen zij voeren. In een periode waarin de kwaliteit van illustraties steeds beter werd, werden naast prenten ook kaarten een belangrijk medium voor het doorgeven van kennis. Kaartenmakers begonnen verschillende scheepstypes op de kaarten af te beelden, niet alleen als versiering, maar ook als symbool van de zeevaart en macht. In hoofdstuk vijf laat hij zien dat het de Portugezen waren die als eerste schepen in grote getale op hun kaarten gingen afbeelden. Vervolgens verlegt hij zijn aandacht in het zesde hoofdstuk naar de andere Zuid-Europese kaartenmakers en in het zevende hoofdstuk naar de kaartenmakers van Noord-

Europa die het Portugese voorbeeld volgden. Het achtste hoofdstuk vormt een samenvatting van het behandelde. Tot slot maakt Unger in zijn boek nog even een uitstapje naar de achttiende eeuw toen schepen opvallend genoeg bijna geheel van de kaarten verdwenen. Ook daarvoor draagt hij een aantal verklaringen aan waarvan de belangrijkste is dat er geen behoefte meer was om soevereiniteit over de zeeën door middel van afbeeldingen van schepen uit te dragen. Het is verfrissend dat Unger met dit boek niet de traditionele maritiem-historische invalshoek heeft gekozen, zoals andere auteurs wel hebben gedaan. Daardoor brengt hij zeker iets nieuws. In ruim 200 pagina's biedt Unger een uitstekend overzicht van de middeleeuwse en zestiende-eeuwse (maritieme) kartografie waarbij hij op een overtuigende manier duidelijk maakt wat de rol van het schip op kaarten uit de zestiende eeuw was.

Sjoerd de Meer

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlanten
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

**Antiquariaat
Plantijn**

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
Telefoon: 076 560 44 00
Mobiel: 06 532 994 10
E-mail: dieter.d@planet.nl
www.plantijnmaps.com

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservatie
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding
- Uw rechtstreekse partner voor gammastraling

**24 uur bereikbaar op: +31 (0)6 - 53 65 00 07
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90**

Uw waardevolle documenten gaan bij ons door vakkundige handen.

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)
Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90
Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

- Beekman, Frans, & Ron Guleij**, 'Verloren gewaande kaart van de Nederlandse duinen uit 1828 teruggevonden'. *Caert-Thresoor* 30,4 (2012): 109-117.
- Breen, Eduard van**, 'An extraordinary discovery: a contemporary picture of Henry Hudson's ship, the Half Moon', *De Halve Maen. Journal of The Holland Society of New York* 84, 3 (2011): 43-50.
- De Coene, Karen, Martine De Reu & Philippe De Maeyer**, *Liber Floridus 1121: The World in a Book*. Tiel: Lannoo, 2011. - ISBN 978-90-209-5927-7. Met o.a.: Karen De Coene & Philippe De Maeyer, One World under the Sun: Cosmography and Cartography in the Liber Floridus (blz. 90-127).
- De Peuter, Stanislas**, 'Jan Mayen, Blaeu: What's in a place name?' *BIMCC Newsletter* 41 (Jan. 2012): 24.
- Egmond, Marco van, & Elger Heere**, 'Schatkaart of kaartschat? Queeste naar de oudste kaart van de Nederlanden'. *Caert-Thresoor* 30,4 (2012): 118-126.
- Geerts, Judith, & Jean-Marieke Poot**, 'De Atlas der Neederlanden: schade in kaart gebracht: De totstandkoming van een restauratievoorstel'. *Caert-Thresoor* 30,4 (2012): 127-131.
- Hameleers, Marc**, 'De Kaarte van de Polders der Eemlandsche Leeg Landen etc. van Dirk Brekensz. van Groenouw. De populairste polderkaart van Eemland 1666-1824', *Flebite. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken* 12 (2011), blz. 114-127.
- Horst, Thomas**, *De wereld in kaart: Gerard Mercator (1512-1594) en de eerste wereldatlas*. Antwerpen: Mercatorfonds; München: Faksimile Verlag, 2011. - 399 blz. - ISBN 978-90-6153-124-1 - € 69,95. - Ook edities in het Frans: *Le monde en cartes: Gérard Mercator (1512-1594) et le premier atlas du monde*; en in het Duits: *Die Welt als Buch: Gerhard Mercator (1512-1594) und der erste WeltATLAS*; en tevens als begeleidend deel bij de facsimile-uitgave van de originele atlas onder de titel *Atlas Gerardi Mercatoris 1595: 'Der Mercatoratlas'* (ISBN 978-3-577-12560-4).
- Jansen, C.**, *De wereldatlas: 2000 jaar plaatsbepaling*. Heerhugowaard: Gigaboek, 2012. - 230 blz. - ISBN 978-90-8548-3090 - € 49,95.
- Krogt, Peter van der**, Mercator als Kartograph / Geograph... oder Kosmograph, 8-21 in Erich Weiß (hrsg.), *Gerhard Mercator zum 500. Geburtstag, 11. Symposium zur Vermessungsgeschichte 14.02.2011*. (Schriftenreihe des Förderkreises Vermessungstechnisches Museum; Bd. 39 - Jahressgabe 2011). Dortmund: Förderkreis Vermessungstechnisches Museum e.V., 2011 [2012].
- Krogt, Peter van der, & Hans Braat**, *Koeman's Atlantes Neerlandici: New Edition, Vol. IV A: The Galerie agréable du monde by Pieter van der Aa*. - Houten: HES & De Graaf, 2012. - 2 vols. 954 pp. - ISBN 978-90-6194-080-7.
- Krogt, Peter van der, & Elger Heere**, *The British Isles. Volume 1 England*. Houten: HES & De Graaf; New Castle, DE (USA): Oak Knoll, 2012. (Guides to Dutch Atlas Maps, I) - ISBN 978-90-6194-390-7 / 978-1-58456-300-6 - € 79,50.
- Liebenberg, Elri, & Imre Josef Demhardt**, *History of Cartography: International Symposium of the ICA*

- Commission, 2010*. (Lecture Notes in Geoinformation and Cartography; Publications of the International Cartographic Association ICA). Berlin etc.: Springer Verlag, 2012. - ISBN 978-3-642-19087-2. - 18 artikelen, waarvan specifiek over Nederlandse kartografie:
- Dennis Reinhartz, The Caribbean Cartography of Samuel Fahlberg (blz. 21-34),
  - Elri Liebenberg, Unveiling the Geography of the Cape of Good Hope: Selected VOC Maps of the Interior of South Africa (blz. 209-232).
- Livieratos, Evangelos, Chrysoula Boutoura, Maria Pazarli, Nopi Ploutoglou, & Angeliki Tsorlini**, The very first printed map in Greek, a derived map from Dutch cartography: Chrysanthos Notaras' world map (1700) vs Jan Luyts' world map (1692). *e-Perimetron* 6, 3 (2011): 200-218.
- Mattelaer, Pierre**, 'Windmills on the Flanders maps of Mercator and related maps'. *BIMCC Newsletter* 41 (Jan. 2012): 12-14.
- Mercator-Hondius, Mercator-Hondius-Atlas: Gerardi Mercatoris et I. Hondii Atlas / mit einer neuen Einführung von Thomas Horst**. Leipzig: Reprint Verlag, 2012. ISBN 978-3-8262-3035-7. - 351 blz. - 'Gekürzter und verkleinerter Reprint nach der Ausgabe Amsterdam 1633'.
- Silvestre, Marguerite**, *L'Atlas universel (1825-1827)*. Bruxelles: Bibliothèque royale de Belgique, 2011. (Inventaire raisonné des collections cartographiques Vandermaelen conservées à la Bibliothèque royale de Belgique, Volume V) - ISBN 978-2-87093-168-4 - € 49.
- Vannieuwenhuyze, Bram**, 'Speuren naar versterkingen op het Brusselse stadsplan van Jacob van Deventer', In: M. Dewilde, A. Ervynck & F. Becuwe (red.), *Cenulae recens factae: Een buldeboek voor John De Meulemeester*. Koksijde: Abdijmuseum; Gent: Academia Press, 2010, blz. 367-385.
- Vannieuwenhuyze, Bram**, 'Discussie: De stadsplannen van Jacob van Deventer: staatsgeheim, koffietafelboek, handelswaar of beleidsinstrument?' *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 29, 3 (2011): 130-135.
- Werner, Jan**, 'Project Atlas der Neederlanden: Behoud en toegankelijkheid verzekerd'. *Geografie* 21, 1 (2012): 10-13.
- Wildeman, Diederick**, 'Kaartencollecties in Nederland: Het Scheepvaartmuseum Amsterdam'. *Caert-Thresoor* 30,4 (2012): 132-133.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

BIMCC Newsletter 42 (Jan. 2012)

De Peuter, Stanislas, 'Jan Mayen, Blaeu: What's in a place name?' (blz. 24).

Mattelaer, Pierre, 'Windmills on the Flanders maps of Mercator and related maps' (blz. 12-14).

Cartographica Helvetica 45 (2012)

Höhener, Hans-Peter, 'Eine bisher unbekannte Pergamentkarte des Wallis aus dem Jahr 1544 von Johannes Stumpf' (blz. 3-14).

Meurer, Peter H., 'Sechs Karten der westafrikanischen Küste aus der Waldseemüller-Schule' (blz. 15-26).

Voigt, Isabel, 'Die *Schneckenkarte* – Mission, Kartographie und transkulturelle Wissensaushandlung in Ostafrika um 1850' (blz. 27-38).

Schild, Heinz, 'Jungfraubahn – die Unvollendete' (blz. 39-49).

e-Perimtron 6,3 (2011)

Simon, Rainer, Bernhard Haslhofer & Joachim Jung, 'Annotations, tags and linked data. Metadata enrichment in online map collections through Volunteer-Contributed Information' (blz. 129-137).

Niescioruk, Kamil, 'Analysis and evaluation of the XVIIIth century plan of Lublin as an example of a comprehensive approach in the research of early cartographic materials' (blz. 138-151).

Koussoulakou, Alexandra, Maria Karantoni, Yiannis Mitziias, & Kalliopi Efkleidou, 'The heritage of archaeological mapping in Greece and some tools for a digital approach' (blz. 152-160).

Adami, Andrea, Caterina Balletti, Francesco Guerra, & Carlo Monti, 'Lafrery's perspective map of Milan (1573): genesis and geometric content' (blz. 161-171).

Papachristou, Mary, & Maria Pazarli, 'An interactive secondary education history class project using cartographic heritage interfaces: The Ancient Olympia landscape key-study' (blz. 172-186).

Heere, Elger, 'The accuracy of the maps of Zeeland: Accuracy measurement as part of the cartobibliography' (blz. 187-199).

Livieratos, Evangelos, Chryssoula Boutoura, Maria Pazarli, Nopi Ploutoglou, & Angeliki Tsorlini, 'The very first printed map in Greek, a derived map from Dutch cartography: Chrysanthos Notaras' world map (1700) vs Jan Luyts' world map (1692)' (blz. 200-218).

e-Perimtron 6,4 (2011)

Rusiñol, Marçal, Rafael Roset, Josep Lladós, & Carme Montaner, 'Automatic index generation of digitized map series by coordinate extraction and interpretation' (blz. 219-229).

Fleet, Christopher, 'Historical maps in *ScotlandsPlaces*: new collaborative geographic retrieval and presentation options for the National Library of Scotland's maps' (blz. 230-243).

Grosso, Eric, 'SEREDONA: A web service platform to integrate historical vector data into current reference frame' (blz. 244-253).

Isaksen, Leif, 'Lines, damned lines and statistics: unearthing structure in Ptolemy's *Geographia*' (blz. 254-260).

Craciunescu, Vasile, Stefan Constantinescu, Ionut Ovejanu, & Ioan Rus, 'Project eHarta: a collaborative initiative to digitally preserve and freely share old cartographic documents in Romania' (blz. 261-269).

Bitelli, Gabriele, & Giorgia Gatta, 'Experiences on georeferencing of maps from the XIX century Gregorian Cadastre of Bologna (Italy)' (blz. 270-275).

ANTIQUARIAT Norbert Haas

-ANTIQUE MAPS
AND PRINTS -

An den Kastanien 31
47551 Bedburg-Hau (Germany)
Phone: +49 (0)2821 7115 991
Fax: +49 (0)2821 7115 993
E-mail: antiquariat-haas@online.de

www.antiquariat-norbert-haas.de

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
kartografie,
topografie en
geschiedenis

**22-25 mei
2012**

**Kijkdagen
17-20 mei 2012**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Jansweg 39
2011 KM Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Koop en Verkoop
uw oude landkaarten via
www.swaen.com

Internet veilingen
maart, mei, september en november

www.swaen.com

telefoon +31 (0)634268714

paulus@swaen.com

Dat Narrenschip

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden:
17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
  - Zeeland;
  - Utrecht;
  - overige provincies Nederland.

Antiquariaat

Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 315
1012 WJ Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

PICTURA

Voor een compleet traject

Publiceren website webwinkel e-learning **Beheren** dataentry EAD-editing **Hosting**
duurzame digitale opslag database **Digitaliseren** schilderij foto boek kaart
document bouwtekening fiche microfilm film **Fotografie** interieur object 3D-shot

www.pictura-im.nl